శ్రీ

దక్షిణగోగ్రహణము

గ్రంథకర్త:

కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులు

నాల్గవ కూర్పు

ప్రకాశకులు:

హితకారిణీసమాజము

రాజమహేంద్రవరము

1950

ఈ నాటకమునందు వచ్చుపాత్రములు.

సుశర్మ—త్రిగర్తాధీశుఁడు

సత్యసేనుఁడు—సుశర్మ తమ్ముఁడు

విక్రమభుజుఁడు—త్రిగర్తసేనాధిపతి

ఘటోదరుఁడు, నిపుణకుఁడు—సుశర్మయొక్క భటులు

ధనగుప్తుఁడు—విరాటరాజు ప్రియభృత్యుఁడు, వైశ్యుఁడు

విరాటరాజు—మత్స్యదేశపురాజు; విరాటనగరాధీశుఁడు

వామనశర్మ—పురోహితుఁడు

సుధేష్ణాదేవి—విరాటరాజు భార్య

ఉపచారిక—చేటిక

కంకుభట్టు—ధర్మరాజుయొక్క మాఱుపేరు

వీరసేనుఁడు—విరాట సేనాధిపతి

దామగ్రంధి—నకులుని మాఱుపేరు

తంత్రీపాలుఁడు—సహదేవుని మాఱుపేరు

వలలుఁడు—భీముని మాఱుపేరు

పురుషోత్తవర్మ—విరాటనగరపు కాపు

వజ్రబాహువు—పురుషోత్తవర్మ కొమారుఁడు

ద్వారికుఁడు, సూతుఁడు, భటులు, సైనికులు &c.

శ్రీ

దక్షిణగోగ్రహణము

ప్రథమాంకము

రంగము—విరాటనగర సమీపారామము.

[సుశర్మయు తమ్ముఁడగు సత్యసేనుఁడును, సేనాధిపతి యగు విక్రమభుజుఁడును, భటులును ప్రవేశించుచున్నారు]

సుశ—ఓసేనానీ! విక్రమభుజా! సుయోధనమహారాజుగా రనన్యసామాన్య మేధావంతులు సుమా. రారాజుగా రూహించిన ట్లాకవేళఁ బ్రచ్ఛన్నవేషు లయి పాండవు లిం దుండిన నుండ వచ్చును. నీవేమి తలఁచెదవు?

విక్ర—ఉండనేవచ్చును. ఆమహారాజుగారిది కుశాగ్రబుద్ధిగదా!

సుశ—అందుకు సందేహ మేమి? భీష్మద్రోణకృపాశ్వత్థామాది ధీమంతు లందఱుండఁగా నిండుసభలో సుయోధనమహారాజుగారి కొక్కరికిఁ దక్క మఱి యెవ్వరికయిన నీయాలోచన తోఁచినదా?

గీ. ఆవగింజంత యవకాశ మబ్బునేని,
యతఁడు కొండంత యూహ చేయంగఁ గలఁడు.
పనిని దూర మాలోచించి కనుటగాదె
శేముషీమంతులకును విశేష మెందు?

విక్ర—ఒకానొక యబలమూలమున సింహబలుఁ డొక్క యపార బాహుబలునిచే నిహతుఁడయ్యె నన్నవృత్తాంతశ్రవణ మాత్రమున నేకదా సుయోధనుఁ డంతయూహ చేయఁగలిగెను! ఆయూహయే సత్య మయ్యేనేని, ఆతనిబుద్ధిసంపద యెంతయైనను శ్లాఘింపఁదగిన దే.

సుశ—నిస్సందేహముగా

సీ. బలుఁడు శల్యుఁడు సింహబలుఁడు భీముండును సమబాహుబలులిలా [చక్రమునను
చంపిన నొండొరుఁ జంపంగవలెఁ గాని పరు లేరు వారిఁ జంపంగలేరు
శల్యుండుహలియును జాలదప్పగనుంటఁ జంపియుండరలకీచకునివారు
కావున భీముండె గంధర్వుఁ డనుపేర నడిరేయి నాతనిఁ గెడపియుండు
నంతె కాకుండఁ దా నొక్క యింతికొఱకు
సింహబలుఁ డీల్గె నని జనుల్ చెప్పకొనుట
కతన నయ్యింతి ద్రౌపది కాఁగనోపు
ననుచు నీరీతి నూహించె నవనిభర్త.

విక్ర—మేలు మేలు! అది మిక్కిలి చక్కనియూహ.

సుశ—కానిమ్ము.

ఉ. ఎవ్వరు చంపిరేమి? దివి కేగెను గీచకుఁ డంతెచాలు; నా
కివ్వడిఁ బందు వయ్యె నలహీనుని దుర్మరణంబు వింటచేఁ;
జివ్వమ భంగపుచ్చె మునుచేవ మెఱయఁ ననువాఁడు క్రూరుఁడై
యువ్విడఁగు న్వధించి నతఁ డాప్తుఁడునా కతఁ డెవ్వఁడేనియుఁన్.

సత్య—అన్నయ్యా! కురుమహీకాంతుఁ డూహించినట్లు సింహబలు నంతకాంతికంబున కంపినవాఁడు భీమసేనుఁ డయినను, నీ కాతఁ డాప్తుఁడే యగునా?

సుశ—(కొంచె మాలోచించి) అవు నాప్తుఁడే యగును. తమ్ముఁడా!

క. మన మిమ్మెడ కరుదెంచుట
యనఘా! పాండవుల నరసి యడవికి వారిన్
బనుచుటకొఱకును గాదే
ఘనసమయాతిక్రమంబు కనఁబఱిచి వెసన్?

కీచకాంతకుఁ డిప్పుడు భీముఁడే యయి బయలఁ బడునేని, ప్రతిజ్ఞా భంగమును జెప్పి యెప్పటియట్ల యప్పాండవుల మరల నడవులకుఁ బంపి మనము స్వామి కార్యనిర్వహణ ధురీణులము కాఁ గలుగుట కతఁడు తోడుపడినవాఁ డౌను గాన మన కట్టిమహోపకారి యాప్తుఁడు గాక యన్యుఁ డెట్లగును?

సత్య—అది సత్యమే కాని పాండవులే యిం దుండు రను కొందము. అప్పుడు—

క. పాండవమహాబ్ధి వెలువడి
చండతరవిరాటవాయు సంప్రేరితమై
నిండి యతివేగముగ మన
దండుల వడి నాక్రమింపఁ దరమే నిలుపన్?

సుశ—మన మప్పుడును భయపడవలసినపని లేదు. మనల నిక్కడకుఁ బంపు నప్పుడు కురురా జన్నమాట వినలేదా?

ఉ. ఏసరు పాండవాంబునిధి నీఁదుట దుర్భర మయ్యెనేని, దు
శ్శాసన వాయుసంగతిని శాంతనవాది సురావికేంద్ర రా
ధాసుత కర్ణధారసహితం బగుకౌరవరాజపోత ము
ల్లాసముతోడ వచ్చి మనలన్ సరగం దరిఁ జేర్చ కుండునే?

సత్య—కురురాజు కౌరవయోధులతో రేపుగదా యిక్క డకువచ్చును?

క. మన మీదినమునఁ బసులన్
ఘనజవమునఁ బట్టఁగాను కని కౌంతేయుల్
చనుదెంచి తాఁకి రేనియు
ననిలోన న్వారి గెలువ నగునే మనకున్?

ఆ భీమార్జునులపేరు తలఁపునఁ బాఱిన నాగుండె లిప్పుడు తటతట కొట్టుకొనుచున్నవి.

శా. బకకిమ్మీరహిడింబముఖ్యదనుజవ్రాతంబు నెవ్వాఁడు మ
త్తకరీంద్రంబులఁద్రుంచు సింహముగతిన్ దాఁద్రుంచె; నెవ్వాఁడుయా
చకబంధుర్ భుజవీర్యసింధుని జరాసంధున్ హతుం జేసె; నా
ప్రకటస్థేముని భీమునిం దలఁప నాప్రాణంబు భీతిల్లెడున్.

మ. పటుశౌర్యోన్నతి నెక్కటిం గడఁగి దేవవ్రాతముం గూల్చి దు
ర్ఘటమౌ ఖాండవదాహము న్సలిపె; నాగంధర్వయూథంబు ను
ద్భటశక్తిం బరిమార్చి కాచెఁ గురుభర్తన్ఘోషయాత్రన్; మహో
త్కటతేజోనిధియైన యానర్జునకున్ ధాత్రి న్నరుల్ లెక్కయే!

సుశ—ఓయనుజా! నీవాశంక పెట్టుకోకుఁ. వారజ్ఞాతవాస సంవత్సరాంతములోపల బయలఁబడి ప్రతిజ్ఞాభంగమగునట్లుగామనతో యుద్ధము చేయువత్తురా? తమ్ములొకవేళ తొందరపడుదురనుకొన్నను, ధర్మబాహ్యమయినపనికి ధర్మరా జెన్నఁడయిన నొడఁబడునా?

గీ. తమ్ము లొకవేళ నున్మత్తదంతు లట్లు
విడివడిన, ధర్మజాంకుశ విహతిచేతఁ
దారు మరలింపఁగాఁ బడి ధర్మపాశ
బద్ధు లగుచుఁ గ్రిమ్మఱఁ గానపాలు కారె?

కాఁబట్టి మనము ముందుగాఁ బాండవులవృత్తాంతమునే విచారింతము. దుర్యోధనమహారాజు నాజ్ఞయు మన కట్టిదేకదా? మీరు పాండవులునుండీ యని మనము నిరూపించినతోడనే వారు మాఱుమాటాడక తత్క్షణ మరణ్యమార్గము పట్టుదురు. ధర్మజుఁడు ధర్మము తప్పుటవలన లభించెడు నింద్రపదవినైనఁ దృణకణమువలెనిరసించును.

సత్య—ధర్మనందనుఁడు ధర్మువెప్పుడును దప్పఁడని నీకు దృఢనిశ్చయ మున్నదా?

సుశ—సూర్యుఁడు నేఁడు సహజతేజోవంతుఁడై పూర్వదిక్కున నుదయించునని యెంత నిశ్చయ మున్నదో యంత నిశ్చయమున్నది. సూర్యుఁడు నైజతేజము విడుచునని నీకేమయిన సందేహమున్నదా?

ఉ. భానుఁడు నైజతేజమును బాసిన, శీతకరుఁడు వేఁడిమిం
బూనిన, నగ్ని చల్లపడిపోయిన, వార్ధి జలంబు ఘోరత
మానిన, వ్యాఘ్రసింహములు మాంసము తింటఁబరిత్యజించినన్,
దా నిల ధర్మనందనుఁడు ధర్మువు తప్ప డోకించుకేనియున్.

సత్య—అజ్ఞాతవాససంవత్సర మీవఱకే కడచినదేమో! అప్పుడు పాండవుల నెవ్వ రడ్డుపెట్టఁ గలరు?

సుశ—అజ్ఞాతవాసాబ్దమింకను నతీతము కాలేదు. దాఁటిపోయిన యెడలఁ బాండవుల వెదకించుటకు దుర్యోధనమహారాజంత మతిహీనుఁడా?

సత్య—అట్లయిన మనము పాండవాన్వేషణ ప్రయత్నమునే చేయుదము.

సుశ—విరాటునిగర్వ మడఁపక మునుపుగా మనకాపని సాధ్యముకాదు. కాఁబట్టి మనము ముందుగా శత్రువైన విరాటుని పశుగణమును వస్తుసంపదను జూఱగొందము.

సత్య—మమ్ము దేవరచిత్తమువచ్చినపనికి నియోగింపవచ్చును. మేమందఱము భవదాజ్ఞాధీనమానసుల మయి వేచియున్నాము.

సుశ—(పయివంకఁ జూచి) ఓవిక్రమభుజా! తూర్పు తెల్లవాఱుచున్నది. మనచేఁ బంపఁబడినచారు లింకను రాలేదు. రాత్రియంతయు నడిచిన మార్గాయాసముచేత సేనలు నిద్రకుఁ బడినవి. సేనలను లేపి యుద్ధసన్నద్ధము లగునట్లు చేయుము.

విక్ర—తమయాజ్ఞాప్రకారము చేసెదను.

సుశ—మనజాడ కనిపెట్టి యెవ్వరును శత్రువులకుఁ దెలుపక మునుపే మన మాకస్మికముగాఁబోయి గోగణమునుబట్టి యడ్డువచ్చిన గోపాలురఁ బాఱఁద్రోలి పశుబృందమును ముందు కొంత సేనతో సత్యసేనుని వెంటఁబంపి వేయవలెను. వెనుక మనమనుకూల

స్థలమున సేనలను బన్నించి నిలిచి పశువిమోచనమునకయి వచ్చెడి విరాటాదుల నోడించుటకయి సంసిద్ధుల మయి యుండవలెను.

విక్ర—అలాగువనే యుందము.

సుశ—విరాటుని నోడించి యాతనినగ రెప్పుడు చూఱకొందమూయని నామనస్సెంతో తహతహపడుచున్నది. పూర్వమాతఁడు పఱిచిన భంగపాటు నాహృదయము నిప్పటికిని శల్యమయి వేధించుచున్నది. వేగులవారు వచ్చెడులోపలనే మన దళములను నడిపించుకొనిపోయి గోవులను బట్టుదమా?

విక్ర—స్వామీ! తొందరపడఁబోకుఁడు. మనచేఁ బంపఁబడిన నిపుణకుఁడు మొదలయినవారు దేశ కాలానుకూల్యములను విచారించుకొని యింతకు వచ్చుచుందురు. మనకిది క్రొత్తదేశము; మార్గ మడిగినను జెప్పువారులేరు; మర్మమెఱుఁగక శత్రుమధ్యమున సాహసించి పనిచేసినచోఁ దరువాతఁ బశ్చాత్తాప పడవలసి వచ్చును. విరటుఁడును మన కశ్రమసాధ్యుఁడు కాఁడు. అతనిబల విక్రమాదులను మున్ను దేవర కొంత యెఱుఁగుదురుగదా?

సుశ—(తిరస్కారముతో) విరాటుని గిరాటుని నాముందఱ నొకపౌరుషశాలినిగాఁ జెప్పకుము. అతనివిక్రమము నే నెఱుఁగనిది కాదు. అతఁడొకసారి యెట్లో దైవికముగా రణజూదమున నాపయి గెలుపు కొనుట నీ వొకమహాకార్యముగా నెంచుచున్నావు. అదియు గెలుపయినను సింహబలునిచే నైనదిగాని స్వశక్తిచేత నైనదికాదు.

సత్య—అట్లయిన సింహబలుఁడు మరణము నొందినందునకయి మన మిప్పుడు సంతోషపడవలెను.

సుశ—సింహబలుఁ డున్ననేమి? ఆసింహబలుఁడయినను నేకయసాహ్యలను దోడుచేసికొనివచ్చి నాతోఁబోరి యల్పజయమును బొందఁగలిగెనుగాని యిప్పుడీవిరాటుఁడును సింహబలుఁడునుమాత్రమే

వచ్చియుండినయెడల నే నాయిరువురను జెటియొక కాలిక్రిందను జీమ
లను వలె నలిపివేసి యుండనా?

ఉ. సింహబలుండు నేఁ డిచట జీవముతోడుత నుండెనేని, నే
రంహగతిం గదగ్దడ కరంబునఁ దాలిచి దంతిమీఁదికిన్
సింహము దూఁకుకైవడిని జెంగున దూఁకి, గదాహతి న్వడిన్
సంహరణం బొనర్చి నిమిషంబునఁ దీర్పనె తొంటి వైరమున్?

విక్ర—ఇప్పుడు దేవరవారు స్వబలమునం దతివిశ్వాసముంచి
పరబలమును దిన్నఁగా గణింపజాలకున్నారు. మనసేనలు మార్గా
యాసముచే నలసి—

సుశ—శాభు, శాభు. వాకిట నేదో కలకలము వినవచ్చు
చున్నది. ఆలకింపుము.

[తెరలో]

గీ. బ్రతికియున్న నిన్ను రంగమున మున్ను
సింహబలుఁడు గెలిచె శితశరాళిఁ;
జచ్చియున్న యతనిఁ జప్పిడిమాటల
గెలిచె దిపుడు నీవు గృహమునందు.

సుశ—(కోపముతో) విక్రమభుజా! ఆప్రలాపమువిన్నావా?
ఆయుపుమూడిన వాఁడెవ్వఁడో చాటుననుండి నిర్భయముగా నన్నే
యాక్షేపించుచున్నాఁడు! వాఁడు ప్రాణము లొల్లఁడు కాఁబోలును!
ఈరాజద్రోహి మనపరిజనులలో నెవ్వఁ డయి యుండును?

విక్ర—ఆకంఠస్వరము మున్నెన్నఁడును విన్నది కాదు. శత్రు
పక్షమువాఁ డెవ్వఁడైన మనవారిచేతఁ జిక్కి యట్లు ప్రేలుచుండి
యుండును. మనపరిచార మెక్కడ! స్వామిద్రోహ మెక్కడ!

సుశ—కావచ్చును. అదుష్టునిఁ దత్క్షణ మిక్కడ కీడ్చుకొని
రమ్మనుము.

విక్ర—ఓరీ! ఘటోదరా! ఆసందడిచేయువారి నందఱిని ప్రభువుగారి సముఖమునకుఁ దీసికొనిరా

ఘటో—చిత్తము. (అని నిష్క్రమించుచున్నాడు.)

[తెరలో]

ఓరీ! పలుగాకీ! నీవిప్పుడుకూసినకూఁత మాప్రభువుగారి చెవులఁ బడియుండిన పక్షమున నీతలయుఁక నీమెడమీఁదఁ దడవు నిలువదు. నీకుమృత్యువు సమీపించినది మిడిసిపడక నడువు.

విక్ర—(చూచి) మననిపుణకాదు లెవ్వనినో పెడతెక్కలుకట్టి దేవరసన్నిధి కీడ్చుకొని వచ్చుచున్నారు.

సుశ—ఇప్పు డాకాఁకు లఱచినవాఁడు వాఁడే యయియుండును. అందుకు సందేహములేదు. నేనూరక మనపక్షమువాఁడని భ్రమపడితిని.

[అప్పుడు నిపుణకుఁడు, ఘటోదరుఁడు, పెడతెక్కలు విఱిచికట్టిన యొకవైశ్యునితోఁ బ్రవేశించుచున్నారు.]

నిపు—దేవా! నమస్కారము. దేవరకు విజయమగుఁగాక!

సుశ—నిపుణకా! కార్యసాఫల్యము చేసికొనివచ్చితివా?

నిపు—మనసుభటు లిప్పుడె కార్యము పండించుకొనివత్తురు. నేను వారిని వెనుకవిడిచి దారిలోఁ దాఁగుచున్న వీనిని బట్టుకొని వచ్చినాఁడను—ఓధనగుప్తా! మారాజుగారికి మ్రొక్కుము. చెప్పినను చేయ త్తవేమి?

ధన—(గర్వముతో) ఈబంధములు లేనప్పుడే పరులముందు చేయొగ్గనివాఁడను నేనీనిర్బంధముతో మ్రొక్కుదునా?

సుశ—ఓ వదరుఁబోతా! ఎవఁడవురానీవు?

ధన—(గర్వముతో) మాప్రభువువారి పసువులను దొంగిలి వచ్చిన యీదొంగల గుంపునకు నాయకుఁ డీమువ్వురిలో నెవ్వఁడో ముందుచెప్పుడు. నేనాతని కొకింత బుద్ధిచెప్పవలెను.

సత్య—ఇట్లు కాలులు ప్రేలుచున్న యీతులువ నాలుక కోయక కత్తి చేతఁబట్టుకొని యూరక చూచుచున్నావేమిరా?

ఘటో—(ఒరలోనుండి కత్తి దూయుచున్నాడు.)

సుశ—ఘటోదరా! క్షణకాలము తాళుము. వీఁడు శత్రుపురము నందలి వార్తలేమయినఁ జెప్పునేమో యడిగి తెలిసికొందము—నిపుణకా! వీఁ డెవఁడు?

నిపు—వీఁడు విరాటుని ధనాగారమునందున్న బమ్ము. వీని పేరు ధనగుప్తుఁడట? వీఁడు మొదట మాతో శాంతముగా మాటాడుచు మేము దేవర నిర్దేశము చెప్పగానే కాలు లఱవ మొదలు పెట్టినాఁడు.

ధన—మీకు శత్రుపురము నందలి వార్తలు కావలెనుగా! ఏమి యీ త్రుళ్ళు! సిగ్గులేక—

ఘటో—ఓరిమూర్ఖా! ప్రేలక యూరకుండెదవా? ఈకత్తితో నీనాలుక కోయుదునా?

ధన—కోయుము కోయుము. నిర్దోషులనాలుకలు కోసెడి యుసహాయశూరుఁడవు నీవొక్కఁడవేనా మీసేనలో నీవంటి పుణ్యాత్ములింకను బలువురున్నారా?

సత్య—వీనికి నేఁ డాయువు మూఁడినది.

ధన—మీరు చెప్పనక్కఱలేదు. నా కాయువు మూఁడిన దని నా కీవఱకే తెలియును.

సత్య—ఎట్లు తెలిసినది?

ధన—మీవంటి దరూవంతుల చేతులలోఁ బడుటచేత.

విక్ర—వీనికి నిశ్చయముగానే చావు వ్రాసినది.

ధన—అందుకుసందేహ మేమి? ఈ సంగతిసము నాకు నీకంటెను ముందుగాఁ దెలిసినది. నీభటులు నన్నెప్పుడుపట్టుకొన్నారో నాకప్పుడే చావు వ్రాసినదని నీముఖవిలాసము చూడకమునుపే నేనను కొన్నాను.

సత్య—ఈశుంఠకు జ్యోతిషముకూడఁ దెలిసినదా?

ధన—ఒక్కజ్యోతిషమే కాదు మీసన్నిధికి రాఁగానే నా కిప్పుడు సాముద్రికమును దెలియుచున్నది. మీముఖలక్షణము తేఱిపాఱఁ జూచినకొలఁదిని నామరణము నా కంతకంతకుఁ దేటగా బోధపడుచున్నది.

విక్ర—ఓరి వైశ్యాధమా! ప్రేలబోకు.

సుశ—ఈనీచుఁడు చావునకుఁ దెగించి తెంపరయైనోరికి వచ్చినట్లెల్లఁ బ్రేలుచున్నాఁడు. వీనిచేఁ బ్రేలింపకుఁడు.

ధన—నానో రడఁగియుండదు. నన్ను రేఁచుట భేరిని జోకొట్టుటసుమీ!

సుశ—వీఁడువైశ్యుఁ డనుచున్నారే వీనివంశమునలేని యీవాక్యశూరత వీని కెట్లు వచ్చినది?

సత్య—తల్లి వైశ్యాంగనయే యయియుండును. వీనితండ్రి నెవ్వరెఱుఁగఁగలరు?

ధన—ఈశ్వరుఁ డెఱుఁగఁగలఁడు. నినుబోటి యజ్ఞు లెఱుఁగలేకున్న నష్టమేమి? సహజభీరువులని పేరొందిన వైశ్యులే మావీట నింత శూరు లయియుండఁగాఁ బరాక్రమోపజీవు లయినవారిచర్య లెట్లుండునో నన్నుఁబట్టి యూహించుకొనుఁడు.

సత్య—వీఁడు సురాపానము చేసినవానివలెఁ బ్రేలుచున్నాఁడే!

ధన—సురాపానము చేయుట మాకులాచారము గాదు.

సుశ—నిపుణకా! వీని కేమైన నున్మాద మున్నదా?

నిపు—మనదండయాత్రనుగుఱించి ప్రసంగింపనంతవఱకువీఁడు మహర్షివలె మాటాడినాఁడు. ఆపే రెత్తగానే వీనికీవెఱ్ఱియెత్తినది.

సుశ—(తనలో) వీనిని మంచిమాట లాడి దారికిఁ దేవచ్చునేమో చూతము (ప్రకాశముగా) ఓధనగుప్తా! నీవు మంచివాఁడవు. భయపడఁబోకు. నీప్రాణములు రక్షింపించెదను. మనస్సు వదిలపఱుచుకొని నేనడిగినదానికి సముత్తరము చెప్పుము.

ధన—ప్రాణభయ మెప్పుడును నాకులేదు. మీకుం గావలసి నన్ని సదుత్తములను జెప్పెదను. మీప్రశ్నపత్రములను విప్పుడు.

సుశ—మీవీటం బాండవు లున్నారేమో యెఱుంగుదువా?

ధన—ఎఱుగుదును.

సుశ—ఏ మెఱుంగుదువు?

ధన—పాండవులు లేరని.

సత్య—వీం డసత్యము పలుకుచున్నాండు.

ధన—మావీట నున్న కుక్కయు నసత్యము పలుకదు.

సుశ—ఎఱుంగకున్నం బోనిమ్ము. కోపము తెచ్చుకోకు. మీ రాజుగారి బావ సింహబలుండు సుఖుండయి యున్నాండేమో చెప్పం గలవా!

ధన—చెప్పంగలను. అతండు చచ్చి స్వర్గలోకమున సుఖుండయి యున్నాండు.

సుశ—స్వర్గలోకముననా?

ధన—స్వర్గమునం గాకున్న నరకమున నని నిశ్చయముగాం జెప్పవచ్చును. ఏదో యొకలోకమున నున్నాండు. ఈలోకమున మాత్రము లేండు.

సుశ—ఎందుచేతం జచ్చినాండు?

ధన—తన దుర్మార్గత్వముచేత.

సుశ—ఎవనిచేతం జంపబడినాండు?

ధన—విధిచేతం జంపంబడినాండు.

సుశ—నీ వేదాంతార్థ మక్కఱలేదు, లౌకికార్థము చెప్పుము. సింహబలుని జంపినవాం డెవ్వండు?

ధన—గంధర్వుం డంట!

సుశ—భూలోకమున నున్న సింహబలునకు గగనచరుం డయిన గంధర్వునితోడ వైర మేల కలిగినది!

ధన—గగనచరు లేమి? భూచరు లేమి? దుష్టున కందఱును వైరులే. పరాంగనానురక్తులకును బరధనాసక్తులకును వైరులు కానివా రెవ్వ రుందురు? కండక్రొవ్వున వాఁడొక్క మహాపతివ్రత కాశపడగా కావలసిన కార్యము గంధర్వులే తీర్చిరి.

సుశ—అతఁడు జారత్వదేవతకే బలి యయ్యెనా?

ధన—అవును. ఆరాక్షసికే నరబలియయినాఁడు. పరకాంత కాశపడి బ్రతికినవాఁ డెవఁడు?

ఉ. సీత మహాపతివ్రతను జేరఁగఁ గోరి దశాస్యుఁ డీల్గఁడే?
పాతకియై సురాంగనలఁ బట్టి వెస న్నరకుండు కూలఁడే?
ఘాతుకు లైనయాదనుజకాంతులయట్ల నరాకృతిన్ సురా
రాతి యితండు పుట్టి మహి గ్రుంగెను, నేఁ డిట వింత యేటికిఁ?

సుశ—(తనలో) ఈమూఢుఁడు దారికివచ్చుచున్నాఁడు. ఇఁక మెల్లఁగాఁ గార్యాంశమునకు దింపెదను. (ప్రకాశముగా) ఓసెట్టీ! అన్నగారి దుర్మరణమును జూచి తమ్ము లోర్చి యూరకుండిరా?

ధన—ఆయన్నతమ్ము లేల యూరకుందురు? అన్నవలెనే త్రుళ్ళిపడి సాధుహింసకు యత్నింపఁగా గంధర్వు లెటెఁగియన్నవద్దకే వారిని దోడుపంపిరి.

సుశ—అది సరేకాని యీదుష్టుఁడాశించిన యామహాపతివ్రత యెవ్వరు?

ధన—అంతఃపురపరిజనముమాట నన్నడుగఁబోకు. నేను బరకాంత పేరెత్తను.

సుశ—పోనిమ్ము. మీ దేశమునఁ బశుసమృద్ధి గలదా?

ధన—కావలసినంత యున్నది.

సుశ—మీ రాజుపశువు లెక్కడ క్షేమముగా నుంచఁబడును?

ధన—మా రాజుపశువులా! సరిసరి! మీతలఁపు నాకిప్పుడు బోధపడుచున్నది. ఆపశువార్త పశువులకే కాని మన కెందుకు?

సుశ—(తనలో) పశువులపేరుతలపెట్టఁగానే వీనికిమరలఁబిచ్చి యెత్తుచున్నది. (ప్రకాశముగా) నీవు ప్రాణముల కాశపడెడుపక్షమున నీళ్ళునమలక నిజము చెప్పుము. నీకభయదానము చేసెదను.

ధన—నాకు రాజభక్తి కంటెను బ్రాణము లెక్కువవి కావు. వలయునేని యీపాడుప్రాణములం బుచ్చుకొమ్ము. నేనీదేహము నైనను విడిచెదనుగాని ప్రాణము పోయినను రాజద్రోహముఁ జేయను.

క. రుజలం బస చెడి ముదిమిని
ద్యజియింపఁగవలయు నట్టిదగు నీయొడలిన్
భజియించిన స్వామ్యర్థము
త్యజియించుటకంటె భాగ్యమన్యము కలదే?

సుశ—ఓయి పిచ్చివాఁడా! మామాట వినక నీ విప్పు డేల నిష్కారణముగాఁ జెడిపోయెదవు? నీవు చెప్పకపోయినను మేమెట్టును మీరాజుగోవులను బట్టకమానము. మానిపుణకుని వెంటఁ బోయిన చారులు సర్వమును దెలిసికొని నీవిక్కడనుండఁగానే వత్తురు. ఈలోపలనె బుద్ధిమంతుఁడ వయి మాకిప్పుడు త్రోవచెప్పి నడిపించితివా, నీకుఁ దగినప్రత్యుపకారమును జేసెదము. ఇదిగో ప్రస్తుతమీబహుమానము నందుకొమ్ము. (అని చేతి రత్నకంకణ మియ్యఁబోవుచున్నాఁడు)

ధన—ఆహాహా! బహుమానమా!

సుశ—అవును బహుమానమే. మాబహుమానమన్న నీకంత తిరస్కారముగా నున్నదా?

ధన—ఒక్క నీబహుమానమునే కాదు నీబహుమానమును నిన్నునుగూడఁ దిరస్కరించుచున్నాను. నేఁ డుండి రేపు పోయెడు

నీతుచ్ఛధనమును నీయొద్దనే యుంచుకొమ్ము. నావద్ద నెన్నఁడును దఱుఁగని దివ్యధనము కావలసినంత యున్నది.

సుశ—మీరాజువద్ద నని నీయభిప్రాయము కాఁబోలును!

ధన—కాదు నావద్ద ననియే.

సుశ—నీయింటివద్దనా?

ధన—ఇంటివద్దకా దిక్కడనే.

సుశ—ఇక్కడ నెక్కడ?

ధన—ఇక్కడ. (అని హృదయమును జూపుచున్నాఁడు)

సుశ—అక్కడనున్న దేమిధనము?

ధన—ఏమిధనమా? సత్యధనము; దయాధనము; ధైర్య ధనము; అమూల్యనీతిధనము. ఈధనములు మీకు వేయిజన్మము లెత్తినను రావు.

సత్య—ఓరి చండాలుఁడా! స్వపరతారతమ్య మెఱుఁగక నోరికివచ్చిన ట్లెల్లను ప్రేలుచున్నావు!

సుశ—ఈమూర్ఖుఁడు సామవచనములచేతఁ జిక్కఁ బడఁడు. ఓభటులారా! వీనిని దండింపుఁడు.

ఘట—ఓరిమూర్ఖా! నీపాపఫల మనుభవింపుము. (అని కొట్టుచున్నాఁడు)

ధన—అనుభవించెదను! అనుభవించెదను! మీరన్నట్లు స్వయంకృతాపరాధ ఫల మనుభవింపక తీఱదు. ఇక్కడ నావిషయ మునఁ జేసినదంతయు మీ రక్కడ యమసన్నిధానమునందు కోటి గుణితముగా ననుభవించెదరు.

సుశ—ఓరీ! ఇఁకనైన బుద్ధితెచ్చుకొని మీరాజుగుట్టు చెప్పె దవా? నిన్ను మన్నించెదను.

ధన—మన్నింపనక్కఱలేదు చెప్పెదను వినుము.

సుశ—సావధానులమయి యున్నాము. చెప్పుము.

ధన—ఇదిగో మర్మము విడిచి చెప్పుచున్నాను. నీవు వృథా పశుహరణమునకేల యత్నించెదవు? వంచకులకుఁగాని ఋజుమార్గవర్తులకు గోప్యాంశమేమి యుండును? ఆతనిగుట్టంతయు నీతి తప్పకుండుటయే.

క. దుర్నిరీక్ష్యుఁడౌ మత్స్యేంద్రుఁ దోర్యుగంబు
నొరసి నిలిచిన మగఁటిమి యొదవుఁగాక,
భీరులగుగోవులను గొట్టి నోరు లేని
పసరములఁ బట్టు టిది యేటిపౌరుషంబు?

నీవు మానప్రాణములు దక్కించుకోఁ గోరితివా, యీవ్యర్థప్రయత్నమును మాని యిప్పుడు వచ్చినదారినే మరలనింటిమార్గము పట్టుము. నీకీ దుర్బుద్ధి వదలక ప్రాణములు చేదయి చెడిపోఁదలఁచితివా, పోయి గోవులను బట్టుము. అప్పుడు

మ. లయకాలానలభీషణాకృతిని లీల న్నిదు సేనాటవిన్
రయమారంగ శరార్చులం బొదివి తీవ్రప్రక్రియం గాల్చుచున్
భయదాస్త్రంబుల నవ్విరాటుఁడు నినున్ దర్పోద్ధతిం దాఁకఁ ద
ద్దయుఁ బ్రాణంబును మానమున్ రణమునం దక్కించుకో నేర్తువే?

మ. గజబృందంబులతో నఖర్వమదరేఖన్ దా శతానీకుఁడున్,
విజయాశ్వంబులతో భుజాబలముతీవిన్ సూర్యదత్తుండు, వా
యుజవం బొప్పరణాళితోడ మదిరాస్యుండున్, ద్రిమూర్తుల్ప్రతా
నుజు లొక్కుమ్మడిఁ దాఁకఁ గూలరె భవన్ముఖ్యాగ్రసేనాపతుల్?

ఉ. ఆతని యగ్రనందనుఁ డహర్పతితేజుఁడు శంఖుఁ డున్మదా
రాతిభయంకరుండు మృగరాజు గజంబులఁ బోలెఁ దోలి బల్
శాతకృపాణిచే నడరఁ జంపఁగ నొంపఁగ నీమనస్సైనిక
వ్రాతము గుండియల్ పగిలి పాఱక జాఱక నిల్వ నేర్చునే?

క. చాపం దలంచితి వేసియు
గోవుల నిటఁ బట్టు మీవు కోటిలత్వమునన్
జావక బ్రదుకం దలంచిన,
నీ విదె నాబుద్ధి వించు నేగుము పురికిన్.

సుశ—ఓరీ! ఆత్మస్తుతి పరనిందా పాండిత్యధురీణా! నీచదువు పూర్ణమయినదా? ఇంకను గొంత కొలంత యున్నదా?

ధన—చెప్పవలసినదానిలో సహస్రాంశమయినను గాలేదు. అందనిమ్రానిపండ్లకు కఱ్ఱులు చాచుటవలన నేమి ప్రయోజనము? శక్యాశక్యవిచారములేక నీవేల నిష్కారణముగా చెట్టుగొట్టి పైని వేసికొనెదవు? మారాజు వీరాధివీరుఁడు—

సుశ—ఇంతటితో నీచదువుచాలించుము. నీపాండిత్యము మేము మెచ్చుకొన్నాము—విక్రమభుజా! మన మీమూఢునితోఁ గాలమంతయు వ్యర్థపుచ్చుచున్నాము. వీనితో వేయేండ్లు మాటాడినను మనకుఁ బ్రయోజనలేశమును గలుగదు. ఓఘటోదరా! వీనిని గొనిపోయి మనకార్యాలోచన వినఁబడకుండ దూరముగా నాతాళవనమునం దుంచుము. బంధములు ద్రెంచుకొని పాఱిపోకుండ వీనిని పదిలముగా మీ రందఱును గను గలిగి కాచుచుండవలెను జుడీ.

ధన—(తనలో) ఇతఁడు నాకు మంచియుపాయము తోపించినాఁడు.

ఘటో—చిత్తము. (అని ధనగుప్తునితో నిష్క్రమించుచున్నాఁడు)

సుశ—విక్రమభుజా! వాఁడు దాఁటిపోయినాఁడా?

విక—పోవుచున్నాఁడు. మనమిఁక రహస్యాలోచనమున కుపక్రమింపవచ్చును. అదె మననిపుణకుఁడు మరల వచ్చుచున్నాఁడు. అతని ముఖవికాసముచూడఁగా నేదోశుభవార్త తెచ్చుచున్నట్లున్నది.

సుశ—మన దాక శత్రువుల కెఱుక పడకుండ నేను నీతోఁ జెప్పినట్లు చేసినావా?

విక్ర—సర్వమును దేవర యాజ్ఞాప్రకారము చేసినాను. భేరులు మొదలయిన రణవాద్యములు మ్రోయింపకుండ సైనికుల కాజ్ఞాపించినాను; భటు లెవ్వరును తోఁట విడిచి యవలకుఁ బోవ కుండఁ గట్టడి చేసినాను! గుఱ్ఱములు గజములు—

సుశ—చాలును. ఇ వన్నియు సరే కాని విరటుని కదుపుల జాడ మాత్ర మింకను మనకు. దెలియనే లేదుగదా?

[నిపుణకుఁడు ప్రవేశించుచున్నాఁడు]

నిపు—స్వామీ! నమస్కారము. నేను వెనుక దిగవిడిచి వచ్చిన భటులు విరటుని గోవులజాడ కనిపెట్టి వచ్చినారు. ఆతని గోగణ మాతోఁట కీశాన్యమూలనున్న పొలములోనుండి గోపాలు రచే రక్షింపబడుచున్నది.

సుశ—అట్లయిన వేగముగాఁబోయి పసులఁబట్టుదము లెండు. ఓవీరులారా! ఇప్పుడాధనగుప్తుఁడు ప్రేలినవీరాలాపములనువిన్నారా?

సత్య—మీ రావాగాడంబరము నమ్మి యీతనుమాత్రమును జింతిలఁబోకుఁడు.

చ. విరటునితమ్ములన్నృపుర విక్రమలీల వధించువాఁడ నో
క్కరుఁడనె నేను వ్యాఘ్రములకట్టి హరిణంబులఁజంపుకైవడిన్;
నరవర! చింత మానుము మనంబున; నాయసిపాలు మత్స్యభూ
వరు ననుజన్ము లెల్ల; సభవారు వినంగఁ బ్రతిజ్ఞపట్టితిన్.

విక్ర—ఇఁక నాప్రతిజ్ఞ చిత్తగింపుడు.

క. శిరములు ద్రుంచెద సునిసిత
శరధారలచేత నేగ శంఖాదిమహీ
వరసుతుల నెల్ల; నాపా
లరయుఁగ సేనానితోడ నఖిలనునూరుల్.

సుర—నే నిదె శపథము చేయుచున్నాను వినుఁడు.

క. విరటునిఁ బొరిగొనియెద నీ
ఖరతర కౌక్షేయకమున క్షణకాలమునన్;
విరటుఁడు నాపా లయ్యెడు
సుర తెల్లను నచ్చి తోడు చూపిరయేనిన్.

ఓసత్యసేనా! నీవు నిపుణకనివెంటఁ బోయి యడ్డువచ్చిన గోపకులఁ దూపులపాలు చేసి గోవులను బట్టుము—ఓ విక్రమభుజా! నీవు సేనలనుబన్ని పురమునకును గోవులకును మధ్య నిలువుము. పొమ్ము. నే నిదె నిన్నుఁ గలిసికొనెదను.

సత్య—అట్లు చేసెదము.

(అందఱు నిష్క్రమించుచున్నారు)

ద్వితీయాంకము

రంగము—విరాటుని సభామంటపము

[విరాటరాజును, రాణియైన సుధేష్ణాదేవియు ఉపచారిక యను చేటికయు, పురోహితుఁ డగు వామనశర్మయు, దౌవారికుఁడును ప్రవేశించుచున్నారు]

విరా—ఓవామనశర్మా! నిన్నటిదినము పూజ్యులైన కంకభట్లవా రాశౌచవిషయమయిన ప్రస్తావనలో "దశాహం బ్రాహ్మణానాంతు । క్షత్రియాణాం త్రిపంచక"మ్మని దేవలస్మృతివచనము నొకదాని నుదాహరించినారు. దానినిబట్టి పదియేనుదినము లాశౌచము పట్టవలసినపని లేదుగదా?

వామ—లేదు. దేశాచారమునుబట్టి మనకుఁ బండ్రెండుదినములలోనే యాశౌచ శుద్ధి యగును. ధర్మశాస్త్రమును శిష్టాచారమున కనుగుణముగానే యున్నది.

శ్లో. శుద్ధ్యే ద్విప్రో దశాహేన ద్వాదశాహేన భూమిపః
వైశ్యః పంచదశాహేన శూద్రో మాసేనశుద్ధ్యతి.

అనుదక్షస్మృతివచనమును దేవరవారు చిత్తగించియుండలేదా? ఈవఱకేర్పఱచినట్లుగా సింహబలాదుల పత్నులచేత నేఁడే శుద్ధిస్నానము చేయింపవచ్చును. అయ్యో! సింహబలుని పేరుచ్చరింపఁగానే దేవిగారు మరల రోదనమున కారంభించినారు!

విరా—

చ. వనితరో! గ్రీష్మతాపమున వాడినపూసరమట్టు లున్న యీ
తనువును దుఃఖవహ్ని నిటు తాపము నొందఁగఁ జేసె దేల? నె
మ్మనమునఁ దాల్మి పూని యిఁక మానుముశోకము నిన్నుఁజూచి నీ
తనయులు నేముఁ గుందెదము; ధైర్యమునన్మమునూఱడింపుమా.

నీ వీరీతిఁగా వేయేండ్లు చింతిల్లినను, అప్పు డేడ్చుచున్నదని జాలిపడి సింహబలుఁడును దమ్ములును లేచివచ్చి నిన్నోదార్తురా? వారు నీతల్లికడుపునఁబుట్టనేలే దనుకొని వారిని మఱచిపొమ్ము.

ఉప—అమ్మా! ఊఱడిల్లుము.

వామ—ఓహో! ఈపండ్రెండుదినములలోనే యీమెయెంత మాఱిపోయినది! నిత్యమును జూచుచుండఁబట్టి నేనీమె దేవియనుకొంటినిగాని పదునేనుదినములక్రిందఁ జూచినవారిప్పు డీమెను గుఱుతుపట్టలేరు. అమ్మా! ప్రభువుగారు చెప్పినట్లుచేసి దుఃఖమును నీమనసులోనే దిగమ్రింగికొమ్ము.

సుధే—హా! సింహబలా! నీ వెట్లు మఱచిపోఁగలుగుదువురా తమ్ముఁడా? నీవుపోయి నేటికి బంద్రెండుదినములు దాఁటిపోయినను నామనోవ్యధ యంతకంతకు మఱింత క్రొత్తదగుచున్నది. మఱతు నన్నను మఱపునకు రాక నామనోనేత్రముల కిప్పుడును నీవు సైరంధ్రిని నీయింటికి బంపు మని దీనముఖముతో వేఁడుచు నాయెదుట నిలువఁ బడినట్లే కనఁబడుచున్నావు!

విరా—ఓ దేవీ! నీ వూరక తమ్ముఁడాతమ్ముఁడా యని పలువ రించెదవు. ఇంకను నీకెక్కడితమ్ముఁడు? నీమీఁదఁ బ్రేమ లేక నిన్ను విడిచిపోయిన కఠినచిత్తునికొఱ కెన్నాళ్ళు విలపించెదవు?

సుధే—ఓ ప్రాణేశ్వరా! ఎన్నాళ్ళని సెలవిచ్చెద రేమి? ఎన్ని యేండ్లు విలపించినను శోకసముద్రమునకు దరి గానరానట్టున్నది. నా కిప్పుడు క్షణ మొకకల్ప మగుచున్నది. ఎంతసేపటికిని తెల్లవాఱక నాకీరాత్రి యొక మహాయుగమైనది. హాదైవమా! చిరంజీవినివై దుఃఖములనుభవింపుమని నన్నీ లోకములోఁ బుట్టించితివా!

విరా—హా! హృదయేశ్వరీ! (అని తలంచుకొని నేల చూచు చున్నాఁడు.)

ఉప—అయ్యో! రాజుగారునున్నధైర్యపడుచున్నారు! ఏమిబుద్ధి!

వామ—అమ్మా! ఊఱడుము. నిన్నుఁజూచి రాజుగారును దుఃఖపడుచున్నారు. భర్తగారిని మీపుత్రిలను పుత్రాధికులనుగాఁ జూచుకొనుచున్న పరిజనమయిన మమ్మునుజూచి దుఃఖముపశమించు కొనుము. ఓరాజేంద్రా! మీకీవెఱ్ఱియేమి? దేవిగారినోదార్పవలసిన వారు మీరే యిట్లు వావిడిచి దుఃఖపడినచో మిమ్మాఱడించువా రెవ్వరు? ధైర్యమవలంబించి దేవి నోదార్పుఁడు.

సుధే—ఓవిప్రోత్తమా! ఇట్లొక్కసారిగా నూర్వురుతమ్ములను మ్రింగుకొని మరలఁ బ్రజలముఖములుచూచుటకు నాకు ముఖ మెట్లు

చెల్లును? ఇఁక నా కెక్కడిలోకము! ఎక్కడి ప్రజలు! లోకములో నన్నుఁబోలు భాగ్యహీనురాలు వేఱొకతె లేదు.

విరా—ఓభూదేవోత్తమా! నేనీదేవి నెట్లోదార్పఁగలను?

ఉ. ఊరికిఁ బోయి రింకను సహోదరు లాదట నేఁట రేపటన్
దా రరుదెంతు రోర్చుకొను ధైర్యముతో నని యూఱడింతునా?
వారల నేను దెచ్చెదను వంది రఁ బోకని యూఱడింతునా?
ఊఱడు మిట్లు లీ వనుట కొక్కయుపాయముఁ గోఁప దక్కటా!

హా! సింహబలా! నారాష్ట్రమునకు నీవొక పెట్టని కోటవు గదా? కొండవలె నీవుదండ నుండుటచేత నెట్టివిక్రమధురంధరులును నారాజ్యమువంకఁ దేఱిపాఱఁ జూడ వెఱచుచుందురు. ఇఁక నీవులేని యీరాజ్యమున కేయోగము పట్టనున్నదో! నాభాగ్యహీనతచేతనే నీ కకాలమరణము సంప్రాప్తమయినది.

సుధే—నేను గేవల మందభాగ్యురాలను. నావంటినిర్భాగ్యురాలి కటువంటి సోదరరత్నము దక్కునా? హా! నే నెంతటి కఠినచిత్తురాలను! అటువంటి భ్రాతృశతమును మృత్యుదేవత కప్పగించి వారివెంటఁ బోలేక హృదయము పగులక మొండిజీవినై బ్రతుకుచున్నాను. ఓవిధాతా! నీవు నాహృదయమును రాతితోఁ జేసితివా?

ఉప—అమ్మా! ఓర్చుకొమ్ము. మృత్యుదేవతను నీవడ్డగింపఁ గలుగుదువా? అట్లు మృత్యువు త్రోచుకొనిరాఁగా నీవేమిచేసెదవు?

సుధే—ఆహా! ఎటువంటి బలవంతు లంద ఱొక్కసారిగాఁ గార్చిచ్చు పొదివినజీర్ణాటవివలె దగ్ధు లయినారు! హా! సైరంధ్రీ! నా తల్లీ! కీచకకులమున కకాలమృత్యుదేవతవయి మాకు నీవెక్కడ దాపురించినావు! ఇంతమందిని నీపొట్టఁ బెట్టుకొనుటచేత నయినను నీకుఁ దృప్తి కలిగినదా? నీకన్ను లిప్పుడు చల్లపడినవా?

విరా—ప్రాణేశ్వరీ! మనభాగ్య మిట్లుండఁగా నీ వేల పరుల నిందించెదవు? ఇం దామహాపతివ్రతదోష మేమున్నది? పరాంగనను బలిమినిబట్టఁబోయిన వాని దుర్ణయవిషమే వానిని జంపినది.

సుధే—అవు నాసాధ్వియెడల దోషము లేశమును లేదు. దోష మంతయు మనవానియొద్దనేయున్నది. ఒక్కగడుపునఁబుట్టినదోషము చేత నే నిట్లు మతిచెడి ప్రలపించుచున్నాను. హా! తమ్ముఁడా! నీకు రంభలమించు సుందరు లంద అంతఃపురముననుండగా, పరదార కేల యాశపడితివి? పరసతిపొందు వలదని నేను నాఁడే చెవినిల్లుకట్టుకొని పోరితిని. నాహితవాక్య మొక్కటియుఁ జెవిని జొరనియ్యక సర్వ మును బెడచెవులఁ బెట్టితివి. ఇప్పుడయిన నామాట హిత మని నీ కనుభవమైనదా?

విరా—వినాశకాలము దాపించినవాఁ డాప్తులహితాలాపము లేల వినును?

క. మృత్యువు విడువక తలపై
నృత్యంబటు సల్పుచుండ నెన్నండును దా
నత్యంతహితులమతులం
బ్రత్యయ మిడ నిచ్చునె యల పాపపువిధియున్?

విధి ననవలసిన పనియేమి? వానిచావునకు నీయుపేక్షకూడఁ గొంత తోడుపడినది. నాఁ డట్లు మధువునకై మాలినిని వానియిం టికిఁ బంపకుంటివా, ఇంతలో నింత వైపరీత్యము పుట్టునా.

సుధే—అవును. ఈసంఘమరణమునకుఁ బాపకర్మురాలనయిన నేనే కొంత కారకురాలను. అప్పుడునాబుద్ధిభ్రమించిపాడుసురకై సైరం ధ్రిని వానియింటికిఁ బంపి పాపము కట్టుకొని నూట యేవుర తమ్ములను నాపొట్టనుబెట్టుకొన్నాను. నాలోపలఁజొచ్చి విధినాచేనట్లు చేయించు చుండఁగా, నేనెట్లు మాలినిని సురహరణార్థము పంపకుండ నేర్తును?

విరా—అది నీదోషము కాదు. విధి బలవంతమయి ప్రేరే పించుచుండగా, విధి విధానము తప్పింప నెవ్వరికి శక్యమగును? నాఁడా లాగున వాఁడు పట్టపగలు సిగ్గువిడిచి వీథినిబడి మాలినిని సభ కేసి తలుముకొని వచ్చినప్పుడే వానికిఁ జేటుకాల మాసన్న మయినదని నే ననుకొన్నాను. ఆయువుమూఁడఁబట్టియే వానికట్టి దుర్బుద్ధిపుట్టినది.

సుధే—వాఁడు నాకాళ్ళమీఁదఁబడి లేవక సైరంధ్రిని దన గృహమున కంపనియెడల మన్మథాగ్నిచేత నప్పుడే ప్రాణములు పోవు నని ప్రలపించినాఁడు.అప్పటి వానియవస్థను జూచి వాఁ డెట్లును కాముని నిశాతశరములచేతఁ జచ్చుట నిశ్చయ మని తలపోసి భ్రాతృ వాత్సల్యముచేఁ గార్యాకార్యవిచారము చేయలేక సోదర ప్రాణరక్ష ణార్థమయి యాపని చేసితిని.

ఉప—ఆహా! సోదరస్నేహ మట్టిదేకదా! సహోదరునివ్యథఁ జూచి యాడుతో డెట్లోర్వఁ గలుగును?

సుధే—ఓతమ్ముఁడా! అఖర్వశౌర్యగర్వులైనగంధర్వులు నీప్రాణములు గొందురని నే భయపెట్టినప్పుడు సైరంధ్రిపతులయిన గంధర్వపతులెంతటి బలవంతులైనను వారి నర్ధక్షణములో నంతము నొందించెదనని ప్రగల్భవచనములు పలికితివే, లోకములో నాకంటె బలవంతులు లేరని విఱ్ఱవీఁగెడు నీమర్జయ మయినబలము వారిముం దేమయిపోయినది? అతిలోక బాహుబలుఁడైనసింహబలు నొక్క రాత్రిలో నంతము నొందించిన యాగంధర్వు లెంతబలము గలవారో!

విరా—పాపోపహతుని జంపుటకు బలమే యక్కఱలేదు. ఇతరులూరక నిమిత్తమాత్రమే కాని వానిపాపమే వానిని జంపును. ధర్మబాహ్యుఁడయి పాపకార్యమునకుఁ జొచ్చినవానికడ ధైర్యశౌ ర్యాదులు నిలుచునా? నీతిబల ముడిగినవాఁ డన్ని బలములు నుడిగిన వాఁడే.

నీతిబలహీనుని బాలుండైన ననాయాసముగాఁ జంపగలుగును. అతని పాపమే కాకున్న లోకాతీతసత్త్వాఢ్యుఁ డయినసింహబలు నొక్కరు చంపఁగలుగుదురా?

సుధే—ఓతమ్ముఁడా! నీవు శాస్త్రము లెఱిఁగినవాఁడవే? పరవనితాసంగమము పాప మని తెలిసియు బుద్ధి యేల మరలించుకొన్నావుకావు? దీనివలన నపఖ్యాతియే గాక నీ వేమిసుఖ మనుభవించినావు?

విరా—ఓప్రియురాలా! ఏమి నీవెఱ్ఱి! వ్యభిచారమువలన దుఃఖమే గాక సుఖము కూడఁ గలుగునా?

చ. పతి వినె నేని ప్రాణములపై నలుగున్; జను లింత చూచినన్
క్షితిపయి మానుషంబు చెడుఁ; జింత మెయిం గులకాంత విన్న చో
బ్రతుకు త్యజింపఁ జూచుఁ: దలవంపు లగు న్సరివా రెఱింగినన్
వెత యగుగాః! సౌఖ్య మొదవించునె యన్యసతీరతం బెటన్?
గీ. ఆయువు నడంచు, నైశ్వర్య మపహరించుఁ,
గీర్తితరువు నున్మూలించుఁ గేవలంబు
పరసతీసంగమం బట్టిపాడుపనికి
ధర్మపరుఁ డెప్పుడైనను దలఁపుగొనునె?

సుధే—స్వానుష్ఠానసమయమునఁ దెలిసినవారును తప్పదారిఁ బట్టుదురు. ఓతమ్ముఁడా! ఈవిషయమున నీవివేక మెక్కడకుఁ బోయినది?

విరా—కామాతురునకు చితానుచితవివేక మెక్కడనుండును? ఆస దోసమెఱుఁగ నిచ్చునా?

మ. అలనాఁ డాయవివేకి కీచకుఁడు మధ్యాహ్నంబునం గామవి
హ్వలుఁడై బావురుగాఁడు రాచిక డాయన్వచ్చిన ఛీచి రా,
నిలువెల్లం జెమరింప మే న్వడఁకఁ గన్నీ రశ్రులంగ్రమ్మ దా
నల్లసైరంధ్రి కడంగి నన్నినవాక్యం బుల్లమున్ వ్రచ్చెడున్.

సుధే—ఆవాక్యమేది?

విరా——ఇది——

చ. నరపతి చూచుచుండ సభ నన్నిటు లీచజనుండు కూర్కుఁడై
పరిభవ మందఁ జేయఁగ నృపాలకుఁడే కని యూరకుండఁగా
నరయఁగ నింకమీఁదటఁ గులాంగన లెవ్వరిభార్య లీపురిన్
పరిభవ మందకుండ మనువారలు మానముతోడ? నక్కటా!

సుధే——అధర్మమును జూచి రాజుపేక్షకుఁ డైనయెడల ఆపాపములో సగము రాజును బొందు నని నీతివేత్తలు చెప్పుదురే! మీ రేల యుపేక్ష చేసితిరి? అప్పుడు మీరు వానికిఁ దగినబుద్ధి చెప్పి వారించి యుండినయెడల 'మనకీచక వ్రజమున కీయకాండప్రళయము రాకుండియుండును. దుఃఖకరమైన యీ వాక్యమువినిమీ రేమి చేసితిరి?

విరా——ఆమెను శాంతవచనములతోఁ గొంత యూరడించి, తరువాత విచారించి నిష్కళంకపతివ్రత యీమెను శిక్షించెదఁ బొమ్మని సమయోచితముగాఁ జెప్పి యొడఁబఱిచి నే నామె నప్పటికి బంపివేసితిని. అంతలో పాండవాక్షిణ్యా మధ్యవచ్చి నాదోరు నొక్క టచేత సభలోఁ గీచకుని గిరియుటకయిన నాలు కాడినది కాదు.

సుధే——దుర్మార్గుడయిన సింహబలుడు పోలిసినను వంశము నిలుపుటకై నూటనలువుర తమ్ములలో నొక్కఁడైన బ్రతుకరాదా?

విరా——పుట్టుకచేత నే కాక దుర్నయము చేతఁగూడ వానికిఁ దమ్ములనఁదగినవారు మాత్ర మేల యన్నను విడిచి బ్రతుకుదురు? అన్నగారి యవస్థను గన్నులార చూచియు భయపడక యీపరమ పావనిని ముద్దయు యున్న యన్నశవముమీఁదఁ బెట్టి కట్టినట్టి దుష్టుల కట్టికష్టపాటు తప్పునా?

సుధే——హా! పాపపుదైవమా! నీకంటికికీచకశోకమింత యెక్కువ బరువయ్యెనా? భ్రాతలకును బిడ్డలకునుదిలోదకము లిచ్చుటకొక్కని నైన విడిచిపెట్టలేకపోతివా? మీకేతరు లెందుకు? ఇదిగో మృతకల్పు

రాలనయిఁ బ్రతికియున్న నేనే మీయందఱికిని గన్నీటితో తర్పణ జలము విడుచుచున్నాను. (అని యేడ్చుచున్నది.)

వామ—అమ్మా! తలఁచుకొని తలఁచుకొని యేల దుఃఖించెదరు? మీ రేడిచి యీపోయినవారిలో నొక్కరినైన బ్రతికింపఁ గలరా? మిమ్మిట్లు దుఃఖపెట్టెడువారు మీకు శత్రువులుగాక తమ్ములగుదురా? ఇఁక వారిమీఁది మోహపాశము కోసివేసి నేఁటిదినమున జరగవలసిన క్రియలమాట చూడుఁడు.

విరా—ఓమనోనాయకా! నేను జెప్పుమన్నమాటలు నీ వా సైరంధ్రితోఁ జెప్పితివా?

ఉ. ఓకమలాస్యరో! పురుషు లుర్విని జంచలచిత్తు లెంతయుఁ;
లోకములోని సుందరులలోఁ గడుసుందరి యామె; యెవ్వరే
నాకమలాయతాక్షి దెస నాసఁ గనుంగొని రేని, చావొగిన్
జేకుఱుఁగాన, మాలినిని శీఘ్రము సాగఁగ నంపఁగాఁ దగున్.

పురుషులకంటెఁ దరుణులు మృదుతరమధురవచనరచనలతో సమయోచితముగాఁ బలుక నేర్తురుగాన, నేనీభారమును నీమీఁదఁ బెట్టవలసివచ్చినది. అంతేకాక నేమనుబుద్ధుషుడనే యగుటచేత నాతరుణిచెంతకుఁబోయిన నాస్వాంతము కలఁగి యేమి చేటు మూఁడునోయని భీతికలుగుచున్నది.

సుధే—పాృణేశా! ఎంతమాత్రమును మీరా సైరంధ్రి దృష్టిపథమునఁ బడగూడదు. మీరు చెప్పుమన్నమాట లీవఱకే నేను సైరంధ్రితోఁ జెప్పి శీఘ్రముగా మారాష్ట్రమును మమ్మును విడిచి మహోపకారము చేయుమని నాఁడే వేడుకొన్నాను.

విరా—సైరంధ్రి యందు కొప్పుకొన్నదా?

సుధే—ఇఁకపదుమూఁడుదినములుమాత్రమెట్లయిననేనుమీయింటనుంటకొప్పుకొమ్ము. అట్లుంటకీకొంటివా కృతజ్ఞులయిననాపతు

లప్పుడు మీకుఁ గనఁబడి తగిన మేలుచేసి నన్నుఁ గొనిపోదును. అంతాఁక నిందు నాయునికి కీడొనవలయు నని యామె నన్ను బహు విధములఁ బ్రార్థించినది.

విరా—నీ వామెప్రార్థన మంగీకరించితి వనుకొనెదను.

సుధే—అందుల కొప్పుకొని యీలోపల నేయపాయమును గలుగకుండ నాపుత్రులను వల్లభుని రక్షించుకొమ్మని మి మ్మామె కొప్పగించినాను.

విరా—అట్లయిన గడువుదాటునంతకు సహించియుండుము. నేఁడే కదా తుదిదినము?

సుధే—ఒక్కదినమయినను నే నెట్లు సహింపఁగలుగుదును? నాతమ్ములపాలిటి యపమృత్యు దేవతయైన యామాలిని నాకంటఁబడి నప్పుడెల్లను చచ్చినవాండ్రు స్మరణకువచ్చి దుఃఖము సముద్ర తరంగములవలె పొరలిపొరలి వచ్చుచుండఁగా, సైరంధ్రి సదా చెంత నుండి పనిచేయుచు నాకన్నులయెదుర మెలఁగఁగా నెట్లు చూచి సహింపగలుగుదును ? ఓసహోదరులారా ! నాకన్నులు మండించు మంటలవలె మీ భార్యలగతికలయి ప్రతిదినమును నా నేత్రముల యెదుర నేలకుఁ గంటికి నేకధారగా నేడ్చుచుండ నే నెట్లు చూడఁ గలుగుదును? (అని పెద్దపెట్టున నేడ్చుచున్నది.)

విరా—ఇఁక నేనీమెకు దుఃఖశాంతి చేయలేను. కంకుభట్టు వచ్చినయెడల, పురాణగాథలనుజెప్పి శోకోపశమనము చేయఁగలు గును. అతఁడు నేఁటి శ్రాద్ధకర్మలందు యోగ్యు లయినబ్రాహ్మణుల నియోగించి వచ్చెద నని పోయి యింకను రాలేదు.

దావా—దేవా! కంకభట్టుగారు వచ్చుచున్నారు.

విరా—ఆయనను శీఘ్రముగాఁ గొనిరమ్ము.

[కంకుభట్టు ప్రవేశించుచున్నాఁడు.]

విరా—(లేచి చేతులు జోడించి) స్వామీ! భట్టారకా! నమస్కారము.

కంకు—విజయోస్తు! దేవరసింహాసనమును స్వీకరింపుఁడు.

విరా—మీ రీపీఠమున నధివసింపుఁడు. (ఇద్దఱును గూర్చున్న తరువాత) స్వామీ! మీరు పురోహితానుసంతంబున బ్రాహ్మణులసముద్ధల నాయా కర్మలకు నియోగించి వచ్చినారా?

కంకు—సర్వమును సంసిద్ధము చేయించినాను. గోదానములకు పలయుగోవులు మాత్ర మింకను రాలేదు.

విరా—దానార్థమై సవత్సకగోసహస్రము నేఁటి తెమ్మని పంపిన ధనగుప్తుఁ డింకను రాలేదు. అతఁ డేపని చెప్పినను యుక్తకాలములో నిర్వహించుకొనిరాక యిట్లెప్పుడును మసలినవాఁడు కాఁడు. ప్రభాతమునకు ముందే వచ్చెద నని పోయినవాఁడు జాము ప్రొద్దెక్క వచ్చినను రాజపోవుటచూడఁగా గిట్టనివారివలన నాతని కేమో విపత్తువచ్చియుండు నని నాచిత్తము తత్తరిల్లు చున్నది.

కంకు—మీరు చింతిల్లనలసినపనిలేదు. అతఁ డెట్టివిఘ్నములనైనఁ దప్పించుకొని యింతకు వచ్చుచుండును.

దౌవా—దేవా! ధనగుప్తుఁడు రోఁజుచు పరుగెత్తుకొని వచ్చుచున్నాఁడు.

విరా—వెంటనే లోపలికి రమ్మనుము.

[రోఁజుచు ధనగుప్తుఁడు ప్రవేశించుచున్నాఁడు.]

ధన—(రోఁజుచు) దేవా! నమస్కారము. నా దేహము—దేహము-కంప మెత్తుచున్నది; నానోట-మాట-మాట రాకున్నది. (అని గడియకొకమాటగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.)

విరా—పడకపోకు; తొందరపడకు. శాంతించుకొని నీకేమి యుపద్రవము వచ్చినదో చెప్పు. నీ వెక్కడనుండి వచ్చుచున్నావు?

ధన—యమ—యమ—యమసన్నిధానము నుండి.

సుధే—అయ్యో ! ధనగుప్తున కెంతగతిపట్టినది! నామన స్సిప్పుడు దుఃఖసముద్రములో మునిఁగియుండియు తనదుఃఖమును మఱచి పతిని యాపదకై పరితపించుచున్నది.

విరా—ధనగుప్తా! నీవు వెఱ్ఱిచూపులు చూచుచున్నావు. నీకు మతిభ్రమణముకలిగినదా? నీవెక్కడనుండి పఱుగెత్తుకొనివచ్చినావు?

ధన—మృత్యుముఖమునుండితప్పించుకొనిపఱుగెత్తివచ్చినాను.

విరా—నీకు చిత్తచాంచల్యముకలిగినదా? దేహము తెలిసియే యున్నదా? గోవులను తోలించుకొని వచ్చినావా లేదా చెప్పు.

ధన—గోవులనా? గోవులనా? ఇంకను మనకెక్కడి గోవులు? మనగోవులను గోవులను—నేను చెప్పలేను. (అని నిట్టూర్పు విడుచు చున్నాఁడు.)

విరా—అయ్యో! పాపము! వీని కాకస్మికముగా చిత్తభ్రమ కలిగినదిగదా? వైద్యులను బిలిపించి వీనికి చికిత్స చేయింపుఁడు. ఓధనగుప్తా! గోవులను దీసికొనిరాలేదా? కొంచెము శాంతించుకొని చెప్పు.

ధన—నాకు మతిభ్రాంతి లేదు. నా దేహము పూర్ణముగా తెలిసియేయున్నది. అప్రియమని చెప్పఁజాలకున్నాను. మనసింహ బలుఁడు చచ్చియు నదృష్టహీనుఁడే యయినాఁడు. అతఁడు గోదాన పుణ్యమునకు నోచుకోలేదు.

విరా—(ఉలికిపడి) అప్రియ మేమి? నే నుండఁగా వానికి గోదానము లేల లేకపోవును?

ధన—మనగోవులనుబట్టుటకయి సేనలతో సుశర్మవచ్చినాడు.

విరా — (ఆశ్చర్యముతో) ఏసుశర్మ? ఎక్కడకు వచ్చినాఁడు?

ధన — ఏసుశర్మా ఆసుశర్మే. మనశత్రువైన సుశర్మ. ఊరి బయలికి వచ్చినాఁడు.

విరా — (విస్మయముతో) ఆత్రిగర్తరాజు కాఁడుగదా

ధన — ఔ నతఁడే. అతఁడు దుర్యోధనుని ప్రేరణమ్ముచేత మనగోవులను బట్టుటకయి దక్షిణదిక్కునకు వచ్చినాఁడు.

విరా — ఓసభికులారా! వింటిరాయీ వైపరీత్యంబు? ఏమేమీ?

మ, ధనగుప్తా! మనగోగణంబులఁ దిగ్రర్తల్ పట్టఁగా వచ్చిరే?
మును దానొందిన భంగపాటులసుశర్ముం డప్పుడే విస్మృతిం
గనెనే? క్రమ్మఱ నేమొగంబునను సంగ్రామార్థియై వచ్చె? న
న్మెువల న్నాదు ప్రతాపవహ్ని కొకటం బూర్ణాహుతిం జేసెదన్.

క. శలభం బియ్యెడఁ గాలా
నలముపయిఁ గంతువేయ నడతెంచె; నిదే
పొలిసె సుశర్మ; మదిష్టము
ఫలియించెను; నేఁడు కాదె పండువు నాకున్?

(అని తనలో నేమో యాలోచించుచు క్రిందుచూచుచున్నాఁడు.)

కంకు — (తనలో) సుయోధనుఁడు మే మిందున్నజాడ కని పెట్టినాఁడేమో! (ప్రకాశముగా) ధనగుప్తా! గోవులఁ బట్టుటకయి సుశర్మ దుర్యోధనుని ప్రేరణముచేత వచ్చినాఁడా? ఆకౌరవాధముఁ డెంతదుర్మార్గుఁడు!

ధన — భటుల సంభాషణమువలన నేనీసంగతి గ్రహించినాను. నన్నాసుశర్మ పాండవులవృత్తాంతము కూడ నడిగినాఁడు.

కంకు — (తనలో) ఈతఁడు మనవృత్తాంత మేమయిన నెఱిఁగి చెప్పినాఁడేమో! (ప్రకాశముగా) ఓధనగుప్తా నీవేమి చెప్పినావు?

విరా—ఓ దౌవారికా! ఇప్పుడ తమతమ సేనలతోడ యుద్ధసన్నద్ధులయి యుండుఁడని మనదండనాథులకుఁ జెప్పి పంపుము. మే మిదే విపక్షశిక్షాదీక్షఁబూని దండయాత్ర వెడలఁబోవుచున్నాము.

దౌవా—మహాప్రసాదము. (అని నిష్క్రమించి మరల ప్రవేశించి) దేవా! సేనానియగు వీరసేనుఁడు మహావేగముగా గోపాలురను వెంటగొని దేవరను సందర్శింప వచ్చుచున్నాఁడు.

విరా—ఏఁడీ? ఏఁడీ? ఇటు రమ్మను.

వీర—(ప్రవేశించి) స్వామీ! నమస్కారము.

విరా—సేనానీ! సింహబలుఁడు పోఁగానే శత్రువులవలన మనవీటి కెంతవైపరీత్యము పుట్టినదో విన్నావా?

వీర—దేవా! వినుటయే కాదు కన్నార కనియే వచ్చినాను. ఇఁక మాటల కెడము లేదు.

ఉ. ఆవల గర్భశత్రుఁ డగు నల్లసుశర్ముఁ డపారమైన సై
న్యావళితోడ వచ్చి యతులాతిమదాంధత దక్షిణంబునన్
గోవులఁ బట్టె; నడ్డపడు గోపుల వీఁపని గొట్టెఁ దూపులన్;
భూవర! యాలఁ దోలుకొనిపోయెడుఁ బచ్చెపుదొంగ యో యనన్.

ఆగోవులదొంగ నిప్పుడ వెంబడించి వేఁడిమాపినంగాని మన గోవులు మనకు దక్కవు.

క. పాపిష్ఠుఁ డడ్డు చొచ్చిన
గోపాలుర వీరి నెట్లు కుపితుండై వాల్
తూపులపాలొనరించెనొ
యీపట్టునఁ జిత్తగింపుఁ డెల్లరతనువుల్.

నేను మనసేనల నన్నిటిని సన్నద్ధము లయి యుండ నియమించి వైరిసంహారమున కయి యేలినవారియనుజ్ఞ పొంద వచ్చినాను.

విరా—(గోపకులవంకఁ జూచి)

ఉ. గోపకులార! చింతపడకుం డణుమాత్రము మీరె దీసికిన్;
దూపు లవెన్ని మీమొదల దూఱెనొ వానికి నూఱురెట్లుగాఁ
దూపులు వానిదేహమునఁ దూర్చెదఁ, గార్చెద నెత్రుటేఱులన్,
బాపెద మీపరాభవము; పంపెద నంతకు చెంతకున్ రిపున్.

వీరసేనా! మనసైన్య ముత్సాహ వంత మయియున్నదా?

వీర—ఉత్సాహమో గిత్సాహమో నేను జెప్పలేను.

ఉ. డాసె సుశర్మ యంచు వినుటన్ మనసైనికు లెల్ల సంగరో
ల్లాసము మోములందు బొదలన్ రిపు నెప్పుడు రూపడంతుమా
గాసిలకంచు మించుతమకంబునఁ బెండ్లికిఁ బోవుకైవడిన్
భాసిలుచున్నవారు గెలువం బయనం బయి నవ్వుమోములన్.

పగవాని నెప్పుడు పరాభవింతుమా యనుచింతయేకాని మనవీరభటులలో నొక్కనికిని ప్రాణములమీఁది చింతలేదు.

కంక—(తనలో) విక్రమక్రీడకు నాకు నుత్సాహము కలుగుచున్నది. ఏదో యుపాయముపన్ని నేనును వీరివెంటఁ బోవఁ బ్రయత్నించెదను.

విరా—దౌవారికా! సూతుని నారథము సాయుధముగా నాయితముచేసి తెమ్మనుము. ఇదిగో నేను విక్రమవిహారమునకు లేచుచున్నాను. (అని లేచుచున్నాడు.)

వీర—ఇంతమాత్రపుపనికి దేవరవారు శ్రమపడవలెనా? మీభటుని నన్నుఁ బంపుడు. క్షణకాలమున సుశర్మను బట్టితెచ్చి మీపాదములకుఁ గానుకచేసెదను. శత్రుశిరఃఖండనమున కయి నాచేతులు త్వరపడుచున్నవి.

విరా—నాతోఁ బ్రతిఘటించి వీరాధివీరుఁడనని గర్వాలాపములుపలుకుచున్న యాప్రతివీరుని నేనుండగాఁ బరు లెవ్వరునుసంహారింప

ధన—చెప్పుట కేమున్నది? నే నేమియు నెఱుఁగ నని చెప్పినాను. న న్నాపశువు మనపశువులజాడకూడ గ్రుచ్చి గ్రుచ్చి యడిగినాఁడు.

కంక—(తనలో) ఇఁక నే నూఱట చెందవచ్చును. ఈవార్త రాజుగారికిఁ గావలసినది. రాజుగారు తమలోఁ దా మేమో యాలోచించుకొనుచు వినకున్నారు. (ప్రకాశముగా) దేవా! ధనగుప్తుఁ డేదో మనవి చేయుచున్నాఁడు.

విరా—అతఁ డేమనుచున్నాఁడు?

కంక—ఆసుశర్మ మన పశువులజాడ తన్నడిగినాఁ డనుచున్నాఁడు.

విరా—(ధనగుప్తునివంకఁ దిరిగి) ఓధనగుప్తా! ఎ దేదీ? ఆమాట యింకొకసారి చెప్పు. ఆనరపశువు మనపశువులజాడకూడ నిన్నే యడిగినాఁడుగా! ఏమి యాతని పోతరము! ఆక్రూరుని నీ వెట్లు తారసించితివి?

ధన—నేఁటి దానార్థమై నేను గోవుల నేర్పఁబోవుచుండఁగా దారిలో యమభటులవంటి వానిభటు లెదురుపడి నన్నుఁ బట్టి కొట్టి తమ ప్రభువుసన్నిధికిఁ గొనిపోయిరి.

గీ. కటకటా! నేను మిమువంటి ఘనబలాఢ్య
పాదభక్తుఁడ నయ్యు నాతులువచేతఁ
గానిమాటలుపడి కొల్వులోన కొట్టఁ
బడితి· విధివ్రాఁత తప్పింప వశమె యెందు?

విరా—ఇట్లవమానితుఁడనైతి నని నొచ్చుకోకు. నాప్రియభృత్యుని బరిభవపఱిచిన పాపఫలము వాఁడిప్పుడ యనుభవింపగలడు. ఆతులువ యే మ్మేమైన నన్నాఁడా?

ధన—అదుష్టుఁడు నోరికి మూఁఱు లేదుగనుక దేవరవిషయమయి కావలసి నన్ని కాఱు లఱచినాఁడు. ఆప్రేలాపములు నిండినసభలో

నుచ్చరింపఁ బోలవు. ఆకుక్క చాటున మొఱఁగినమాత్రమున దేవర పరితాపము కొఱవడునా?

విరా—ఆహా! ఎంతపనిపుట్టెను! వాఁడేమి తలఁచుకొని యింత నిర్భయముగా వచ్చియుండును?

ధన—మఱియేమి యున్నది? ఆత్మవినాశము తలఁచుకొనివచ్చినాఁడు. కాలనియోగము మీఱ నెవరితర మగును?

విరా—(తలయూఁచి) ఔరా! ఇంతకాలమున కెంతవింత వినఁబడెను! నాప్రియభృత్యుని భంగపఱిచినవాఁ డింకను ప్రాణములతో నున్నాఁడు. ధనగుప్తా! యమకింకరులవంటి యాకిరాతుల చేతులలోనుండి నీ వెట్లు తప్పించుకొనఁగలిగితివి?

ధన—మరల దేవరవారిపాదసందర్శనము చేయవలసినభాగ్యమున్నది కాఁబట్టి దైవికముగా మృత్యుముఖమునుండి వెడలివచ్చినాను. ఆసుశర్మ తనమంత్రులతోఁ గార్యాలోచనము చేయఁదలచి నన్నుదూరముగాఁ గొనిపోయి నిలుపుఁడని భటుల కాజ్ఞాపించెను. నన్నుఁ గొనిపోయి యొకతాళవృక్షమునకుఁ గట్టి, ఆదారిని సురాభాండముఁ గొనిపోవుచున్న శౌండికుని గొట్టి బలవంతముగా దాని పంటిలోని కల్లు త్రావి, మత్తెక్కి చెట్టుక్రిందఁ జేరి జూద మాడఁ దొడఁగిరి.

విరా—వారుతమనాయకునికిఁ దగినభటులు. తరువాత.

ధన—ఆసందడిలో నేను మెల్లఁగా నాబంధములను పండ్లతోఁ గొఱికి త్రెంచుకొని పురివంక మరలి నాపిక్కబలము చూప నారంభించితిని. అది చూచి నలుగురు భటులు నావెంటఁ బడి నన్నుఁ దఱుముకొనివచ్చిరి కాని వారు నాపరుగు పట్టఁజాలక కొంతదూరము వచ్చి వెనుకకు మరలవలసినవారైరి. ఇప్పు డాదుష్టుల పశుగ్రహణవృత్తాంతమును దేవరకు నివేదింపఁ గలిగి కృతార్థుఁడ నయినాఁడను.

గూడను. ఈసేనలను నేనే నడిపెదను. ఓవీరసేనా! యుక్తకాలీనాద్యను జన్ములను శంఖాదికుమారులను నావీరవిహారముచు జూచుట కయి రథారూఢు లయి నావెంట రా నియమింపుము. పురసంరక్షణార్థ మయి యుత్తరుఁ డింట నుండును.

వీర——నే నీవఱకే వారల కీత్రిగర్తలవార్త చెప్పించితిని. వారీవార్త చెవి సోఁకినతరువాత వీరవిహారమునకు బయలుదేఱక క్షణ కాల మయిన నింట నిలువఁగాలరు.

సుధే——ప్రాణేశ్వరా! నన్నుఁగూడా యుద్ధభూమికి మీవెంటఁ గొనిపొండు. మిమ్ము విడిచి నే నింట నొంటిగా నుండలేను. ఒక వేళ బలవంతముగా నా దేహము నిం దుంచఁగలిగినను ప్రాణము లెల్లను మీవెంట రాకమానవు. సోదరమరణదుఃఖమే నన్ను సంతాపింపఁ జేయుచుండఁగా, మీయెడబాటువిరహతాపముకూడ దానికిఁ దోడు పడిన నేను దాళఁగలుగుదునా?

కంకు——(తనలో) ఇదిగో సమయము తటస్థించినది. నే నీమెను బ్రోత్సాహపఱిచి యీమెతోఁ బ్రయాణ మయ్యెదను. (ప్రకాశముగా) అమ్మా! సోదరమరణ వ్యథాతుర వయియున్న నీ కిప్పుడు పతివిరహము నిశ్చయముగా దుర్భరమే యగును.

విరా——ఓహృదయేశ్వరీ! నామాట వినుము. వీరులకుసహితము దుర్నిరీక్ష్యమయి యుండెడు రణరంగమునకు సహజభీరువులైన స్త్రీలు రాఁదగినవారు కారు. అంతేకాక మనప్రతిపీరులును క్రూరాగ్రేసరు లని పేరు పడినవారుగదా?

సుధే——ఆవల దేని కయినను సహింతునుదాని యిం దుండి ప్రాణములు నిలుపఁజాలను.

కంకు——ఓమహారాజా! ఈమెప్రార్థన నంగీకరింపుఁడు. క్షత్రియ స్త్రీలు భీరురాండ్రు కారు. పూర్వము కేకయరాజపుత్రి భర్తయైనదశరథు

నకు సంగరరంగమునందుఁదోడుపడలేదా? మొన్నసుభద్ర యాదవుల తోడఁ బోరాడిన విజయునకు సారథ్యము చేయలేదా? ధైర్య గరిమచేత దేవియు వారికిఁ దీసిపోవునదికాదు. నా కొక్క వలలుని తోడిచ్చిన పక్షమున సురక్షితస్థలమున నిలిపి మే మిద్దఱము నీమెను గంటికి ఱెప్పవలెఁ గాచియుండెదము. అతఁడు కావలికాచుచుండును; నేను ధర్మతత్త్వములుచెప్పి దుఃఖశాంతి చేయుచుండెద.

విరా—మంచిది. అలాగే కానిమ్ము. పెద్దలయాజ్ఞ మీఱ రాదు గనుక దేవిరాక కంగీకరించినారము. ఈమె రక్షణభారము మీది. మీకిం కెవ్వరు తోడుకావలెను?

కంకు—పాండవులవద్ద నున్నప్పుడు తంత్రీపాలదామగ్రంథుల పౌరుషములు కొంత యెఱిఁగియున్నాను. వారుగూడ వార్తాహర ణాదులకై నాకుసహాయులు కానిండు.

విరా—వీరసేనా! దేవికిని వీరికి నలువురకును నర్హ రథ ములను బన్నింపఁబంపుము. నడుమనడుమ నీవును వీరిక్షేమము విచా రించుచుండుము.

వీర—దేవరయాజ్ఞాప్రకారము చేసెదను.

విరా—వామనశర్మా! దేవికూడ మాతోడనే వచ్చును. సింహబలాదులయుత్తరక్రియల కయి యీదినమున జరపవలసిన దంతయు ధనగుప్తుని సాహాయ్యమున నడుపుడు. మీకన్నిటికిని నామాఱుగానుత్తరుఁ డున్నాఁడు. మేము పోయివత్తుమా?

వామ—నిమిత్తము లనుకూలములుగా నున్నవి. శీఘ్రముగా విజయంచేయుఁడు. మీకు విజయ మగుగాక!

కంకు—ఇది యాశీర్వాదముకాక వరమే యగును.

దౌవా—దేవా! శతానీకాదులు రథారూఢులయి చతురంగ సేనాసమేతముగా వచ్చి వాకిట నిలిచి దేవరకు విన్నపము చేయు

చున్నారు. ఏలినవారిసారథియు నాయుధ సహితముగా నుత్తమాశ్వములను బూన్చినరథమును దెచ్చి వీథిలో నిలిపియున్నాఁడు.

విరా—ఇదిగో మేము నువచ్చుచున్నాము. ధనగుప్తా! నీ వుత్తరకుమారుని యొద్దకుఁ బోయి పురరక్షణ మేమఱకుండు మని నాపలుకులుగాఁ జెప్పుము.

[అందఱు నిష్క్రమించుచున్నారు.]

తృ తీ యా ం క ము

[ఆసీనురాం డ్రయియున్న సుధేష్ణాదు లగునంతఃపుర స్త్రీజనమును పరివేష్టించి కంకుభట్టు దామగ్రంధి తంత్రీపాలాదులు ప్రవేశించుచున్నారు.]

కంకు—తంత్రీపాలా! వలుని బలమును నమ్మి నామాట యందలి విశ్వాసముచే శ్రీమహారాజుగారు తమయంతఃపురాంగనా రక్షణభారమంతయు మనమీఁదఁబెట్టి కొలఁది సైన్యమునుమాత్రము మనకు తోడిచ్చి ప్రధానసేనాసమేతు లయి నిర్విచారముగా గోగణమును మరలింప దండయాత్ర వెడలియున్నారుగదా.

తంత్రీ—సమర్థులపైని గార్యభారము నుంచినప్పుడునిర్విచారముగా నుండుట నైసర్గికమే.

కంకు—రిపుసేనలవెంట ధృతరాష్ట్రుఁడిందునచ్చెనని యెవ్వరో చెప్పినంతమాత్రమున వలలుఁడు స్వకృత్యమును విడిచి నేను వలదనుచుండఁగానిదెవచ్చెదననితద్దర్శనకుతూహలచాపలమునఁ బరుగెత్తియుంకనురాలేదు. అంధరాజెక్కడ? శత్రుసేనలవెంటవచ్చు టెక్కడ?

దామ—అట్లనఁగూడదు. పాండవులిందుదాఁగియుండిరేమో యన్న శంకచేత నొకవేళ ధృతరాష్ట్రుని యాలోచనమీఁద వారి నన్వేషింపవలె నన్నతలంపుతో గోగ్రహణమిష పెట్టి దుర్యోధనుఁడే యీనుశర్మ నిందుఁ బంచియుండవచ్చును.

కంకు—వాని కట్టిదురూహ పుట్టుట వింతగాదు.

దామ—అట్లయ్యేనేని, మా యోపాయధురంధరుఁడైనయంధ నరపాలుని ముందుగా నీసేనవెంట నంపి సుయోధనుఁడుసహితము యోధవీరులతో త్రేపురావచ్చును.

తంత్రీ—వలలుఁడు సత్య మూరసి రానిమ్ము. అతఁడు వచ్చు లోపలనె శత్రుభటు లొకద్రోహమునకుఁ జొచ్చినచో వైరులఁ బాఱద్రోలి యీ శుద్ధాంతజనమును మనము రక్షింపఁజాలమా?

సుధే—అయ్యో! అధర్మపరులైన పరులమూలమునమహాను భావులైన పాండవులెక్కడ నజ్ఞాతవాసము చేయుచు నిడుమలఁ బడు చున్నారోకదా! ఓహృదయమా! ఏమి నీసామర్థ్యము! ఇంతలోనే భ్రాతృమరణశోకమును మఱపించి నే నేమో కష్టములెఱుఁగనిదాని నయినట్లు పరులకష్టములనుగూర్చి నన్నుఁ బరితాప పడునట్లు చేయు చున్నావు!

కంకు—స్వకష్టములను దలఁపక పరులకష్టములకుఁ బరిత పించుట మంచివారికి స్వభావము. సజ్జనహృదయములు వెన్నకంటెను మృదుతరములు.

క. తాపాధిక్యము తనకుం
బ్రాపించినయపుడె వెన్న రయమునఁ గరఁగున్
దాపలవం బన్యులకున్
బ్రాపించినఁ గరఁగు సజ్జనస్వాంతంబుల్.

సుధే—అదియేమో నాహృదయము భయసదన మగుచున్నది. దూరమున నేదో శ్రవణవిదారణదారుణధ్వనులు వినఁబడుచున్నవి.

కంకు—అమ్మా! ఆ భీమధ్వనులకు భయపడఁబోకు. అవి మన భటుల సింహనాదములును గజబృంహితములును హయహేషలును రథఘోషలునుగాని వేఱొండు కావు. మే మింతజము సన్నిధానమునఁ గాచియుండఁగా వెఱపేల?

సుధే—మీయట్టివారి ప్రాపుండఁగా వెఱవవలసిన పని లేదు. అదెగదను కేలఁదాలిచి భీమునివలె వలలుఁడు వచ్చుచున్నాఁడు. నా గుండె కుదుటఁ బడినది.

కంకు—(తనలో) ఈమె వలలుని భీమునిగా నెఱిఁగి యుండదుగదా?

[గదాహస్తుఁడయి వలలుఁడు ప్రవేశించుచున్నాఁడు]

సుధే—ఓయీ! వలలా! నీవు పోయిన కార్యము పండయినదా? కాయయయినదా?

కంకు—మనోరథసిద్ధి యైనదా!

వల—దేవీ! నమస్కారము. కంకుభట్టారకా! వందనము. నేనుబడిన ప్రయాసము పిపాసచే నెండనూవి వెంటఁ దగిలినట్టయినది.

కంకు—అంధరాజు కనఁబడలేదా?

వల—అంధరాజు కనఁబడెను. కాని యతఁడు మన మనుకొన్న యంధరాజు కాఁడు.

కంకు—మఱియెవఁడు?

వల—సంగ్రామవీక్షాపేక్షచే వచ్చుచున్నయొకవృద్ధాంధరాజు.

కంకు—అంధుఁడయినచో నిఁక యుద్ధమును జక్కఁగా నే వీక్షింపఁగలఁడు.

వల—అతఁడు కేవ లాంధుఁడే కాక బధిరుఁడు సహితమైనను, సంగరదర్శనమునకును సమరవార్తావిశేషాకర్ణనమునకును తగిన సాధన సంపత్తి లేనివాఁడు కాఁడు.

కంకు—అట్టి యద్భుతసాధన మేది?

వల—దక్షిణభుజాదండము లేకయు జనకుని కవలంబదండముగానున్న పుత్రరత్నము.

కంకు—అట్లయిన చో నతఁడు తండ్రికిఁ దగిన తనయుఁడే.

వల—ఆయంగహీనతలు వారికిస్వదోషమువలన నైనవి కావు. స్వరాష్ట్ర రక్షణార్థముగా మున్నొకసారి వారొనర్చిన సంగర రంగమునందే వారికీయంగ వైకల్యములు సంప్రాప్తములయినవట!

కంకు—వారతి సుకృతులు

వల—మేలు మఱవక మహారాజుగారు తాము పారితోషికముగా నొసంగెడి యుపకార వేతనము నంగీకరింపవలసినదని యెంత ప్రార్థించినను వినక వినయవచనములతో నిరాకరించి స్వతంత్రజీవనము చేయవలెనన్న యుదారబుద్ధితో వారిప్పుడు కృషివృత్తి నవలంబించి చెమటయూడ్చి స్వకాయమువలన జీవించుచున్నారఁట! గ్రుచ్చి గ్రుచ్చి నేనడిగినమీఁదట వారిష్టము లేకయే యీవృత్తాంతమును నాతోఁ జెప్పవలసినవారైరి.

కంకు—వారు మన కత్యంత గౌరవార్హులు.

గీ. పృథివిలోపలఁ బరతంత్రవృత్తితోడఁ
బడయునట్టి మహేంద్రవైభవముకంటె
నుత్తములు దాము స్వచ్ఛందవృత్తితోడి
కొలఁది విభవంబె గొప్పగాఁ దలఁతు రెపుడు.

పరభాగ్యోపజీవులు గా నొల్లని యీయోగ్యపురుషుల పేరు లేవో యెఱుఁగుదువా?

వల—వారిలో వృద్ధుని పేరు పురుషోత్తవర్మయఁట! కుమారుని నామము వజ్రబాహువఁట!-అదె వారు వచ్చుచున్నారు. క్షణకాల మూరక యుండుఁడు.

సుధే—వృద్ధుని భుజములమీఁద నెక్కించుకొని కుమారు డెట్లు మిట్ట నెక్కుచున్నాఁడో! వారును మన మున్నయెడకే వత్తురా?

వల—రారు. వారు మనముందున్న యీ మెట్ట నెక్కి యక్కడ నుండి యుద్ధమును జూతురు. పల్లములోనున్న మనకు వారాడుకొను మాటలు వినఁ బడును గాని వారికి మనము కంటబడము.

తంత్రీ—వారివలెనే మనమును మిట్ట నెక్కి ప్రత్యక్షముగా సంగ్రామము నేల సందర్శింపరాదు?

కంకు—మన మట్లు చేయరాదు. ఉన్నతప్రదేశ మధిరోహించి యుంటచే మన మొక్కింత పగవారికంటఁ బడితిమా, మనకపాయము సంభవించును.

వల—వీరియాజ్ఞ మన కవిలంఘనీయము. ఈ యుభయుల మూలముననే మనము సకలమును నిరపాయముగా నెఱుఁగవచ్చును. వృద్ధుఁ డంధుఁ డగుటచేతఁ దానుజూచిన దెల్లను గుమారుఁ డాతనికి దెలుపుచుండును. బధిరుఁడగు తండ్రికిఁ దెలుపునప్పుడు కొడుకు బిగ్గరగా జెప్పక తీఱనందున నందనుఁడు పలుకు ప్రతివాక్యము మనకు వినఁబడుచునేయుండును.

దామ—కన్నదానికిని విన్నదానికిని భేద ముండదా?

కంకు—మొట్టమొదటఁ గొంతసేపు మనము శ్రవణానందముగా వినుటతో దృప్తి వహించినయెడల, తరువాత నేత్రోత్సవాపాదకమగు సమదర్శనమే కాక మహోత్సాహముతో నాహవముననే భాగస్థుల మగు భాగ్యము సహితము మనకు లభించునేమో! కొంచెము తాలిమి వహింపుఁడు. అదిగో వారు గుట్ట నారోహించినారు.

[కుమారుఁడు తండ్రిని మూఁపుమీఁద వహించుకొని వచ్చి దింపఁగా నిరువురును ప్రవేశించుచున్నారు]

వల—ఆలమునఁ బాలికాఁపుల మగుభాగ్యము లభించినప్పుడు గదా నాకుఁ బండువు! వారు చెట్టు మొదటఁ జేరినారు. ఏమను కొందురో విందము.

పురు—కుమారా! పూర్వయుద్ధమున సుశర్మని భటుఁడు నాకన్నులలోఁ దూపులునాటి యిట్టిపాపమును గట్టుకొన కుండిన పక్షమున, ఈయుత్సాహవంతము లైన ముసలిచేతులతోనే కొంత వఱకు నేనును శత్రుసంహారముచేసి ప్రభువువారి మన్నన ఋణమును దీర్చుకోఁగలుగుదునుగదా!

వజ్ర—హా! తండ్రీ! వృద్ధుఁడవైన నీకే యింతపౌరుష మున్నప్పుడు నీకడుపునఁ బుట్టిన యుత్తమక్షత్రియకుమారునకు నా కెంత క్షాత్ర ముండవలెను? నా కిడిభుజమే పోకుండిన యెడల నే నిప్పుడు పిడుగుతునకవలె నరాతిబలములపైనిబడి నాప్రియజనకుని నేత్రావరోధమునకుఁ గారణమైన విరోధిశాల నైన నఱికి యాపాపుశిరస్సును మీపవిత్రపాదముల కుపాయనము చేసి పితృఋణవిమోచనమును జేసికోనా?

పురు—తిన్నఁగా వినఁబడని నా చెవులకు సహిత మేదో మహాశబ్దము వినవచ్చుచున్నది పయినుండి పిడుగు పడుచుండలేదుగదా?
అర్జునః ఫల్గునః పార్థ—(అని తొలఁగఁ జూచుచున్నాడు.)

వజ్ర—జనకా! జడియఁబోకు. అది పిడుగుచప్పుడుగాదు.

క. ఇందలి వసుంధరాధర
కందరములు మాఱుమ్రోయఁ గర్ణము లవియన్
గ్రందగుశబ్దం బిది రణ
దుందుభినాదమ్ము సుమ్ము తూలకు తండ్రీ!

వల—ఈసంగరభేరీభాంకరణముచే నాయంగము పొంగు చున్నది. ఏదీగద? (అని లేవఁబోవుచున్నాఁడు.)

కంక—వలలా! తాళుతాళు ఇది సమయము కాదు. నీ వేమి రణరంగభీముఁడ ననుకొనుచున్నావా? నీ వెవ్వఁడవో స్మరణకుఁ దెచ్చుకో.

వల—(తన్నుఁ జూచుకొని) నేను విరాటుని వంటలవాఁడనా? వీరావేశమున నన్ను నేను మఱచితిని మన్నింపుఁడు. (అని మరలఁ గూరుచున్నాఁడు.)

పురు—ఓహో! తెలిసినది. యుద్ధమారంభము కాఁబోవుచున్నది కాఁబోలును! నామీఁద నేదో ధూళిలాగునఁ బడుచున్నది. ఇది యీవృక్షమునుండి పడుచున్న పుష్పరజమా? గమన వేగమున నుత్థాపితమైన బలపాదపరాగమా?

వజ్ర—ఇది యుద్ధయాత్ర చేయుచున్న మనసైనికనికరముల చరణ హతులచే లేచినదుమారము. అదిగో మనసేన శత్రుసేన మీఁది కెంత వేగముగా నడుచు చున్నదో!

ఉ. తమ్మపు డప్డు మింటి జలదమ్ములు వృష్టి నడంచు చుండుటన్
బమ్మిన పూర్వవైరమును బాపికొనన్ ఘనరోషమూర్తులై
దొమ్మి యొనర్పఁ బోవుగతిఁ దోయదవీధికి శోణధూళి మే
ఘమ్ములు మిన్నుమన్నొకటఁ గ్రమ్ముచు లేచెఁ జమూపదాహతిన్.

పురు—యుద్ధ మన్నపేరు విన్న నామేను పొంగు చున్నది. నేను వృద్ధుఁడనై దూరమున నిలువఁజాలను. నన్ను రణరంగమునకుఁ గొనిపోయి విడువుము. ఖడ్గపాణినయి పోరాడి జయము నొంది స్వామికార్యనిర్వాహకుఁడనయి చిరకీర్తి నైనను గందును. విమతులఁ గొందఱ నైన హతులను జేసి స్వామ్యర్థపరిత్యక్తదేహుఁడనై లయము నొంది వీరస్వర్గము నైనను జూఱగొందును. ఏదీ ఖడ్గము? ఎక్కడ నున్నది? (అని తడవుచున్నాఁడు.)

వల—(లేచుచు) ఈవృద్ధునకు నేనును దోడుపడుదునా?

కం.క—వలలా! కూరుచుండుము. నిమిషనిమిషమునకును నిన్ను నీవు మఱచుచున్నావు. త్వరపడఁబోకు. మహారాజుగారు నిన్నీ దేవికి సంరక్షణార్థముగా నియోగించి పోవుట విస్మరించితివా?

వల—అవునౌను. రాజాజ్ఞ మీఱి నే నీస్థలమును విడువఁ గూడదు. (అని కూర్చున్నాఁడు.)

వజ్ర—నాయనా! వృక్షమూలమున నట్లు తడవెద వేమి? ఊఁతకోల నే కాని నీవిచటికిఁ గరవాలమును దేలేదు. యుద్ధవార్త నువిని మనమింటికిఁ బోక పొలమునుండియే యిచ్చటికి వచ్చినాము కామా?

పురు—అక్కటా! పాపవుదైవము సమయమునకు నాచేత ఖడ్గము సైతము లేకుండఁ జేసెనుగా! నీ విక్కడనుండి చూచి సంగ్రామ క్రమమునైనను నా చెవుల వేయుచుండుము. కన్నులతోఁ జూడలేక పోయినను మహారాజుగారి యువక్రవిక్రమమును తద్భటుల యుద్భటపరాక్రమమును వీనులార విని యైనను సంతోషించెదను.

వజ్ర—క్రిందినుండి రణరంగము నాకు స్పష్టముగాఁ గానరాకున్నది. వృక్షారోహణము చేసి చూచి సరిగాఁ జెప్పెదను. ఈతరువుపై కెగఁ బ్రాకుటకు నా కొకింత చేయొసఁగుము.

పురు—ఎక్కుము (అని చేయి సాయ మిచ్చి యెక్కించుచున్నాఁడు.)

వజ్ర—నే నీకొమ్మమీఁద నెక్కి కూరుచున్నాను. ఇక్కడనుండి నాకు సమస్తమును దృగ్గోచర మగును (అని ముందువంకఁ జూచి) అదిగో సంగరరంగము సర్వమును నాకిప్పుడు కన్నులఁ గట్టినట్లున్నది. మనభటులు పరబలమును సమీపించినారు. వారెట్లు వీరాలాపము లాడుచున్నారో వినుచున్నావా? ఇంతదూరమునకు వారి మాటలు చెవిలోఁ జెప్పినట్లెంత స్పష్టముగా వినఁబడుచున్నవి!

పురు—పయినుండి యేమోయనుచున్నావు. బిగ్గరగాఁజెప్పు.

వజ్రి—వారి వీరాలాపములు—వీరాలాపములు—వినఁబడు చున్నవా?

పురు—నా చెవిటిచెవులు చవులుగులుకు వారిశుభవచనము లను వినుపాటి పుణ్యమునకు నోచుకోలేదు. వా రేమనుచున్నారు?

వజ్రి—ఏమనుచున్నారా?

క. కొట్టుఁడు—పరుగులువెట్టుఁడు—
పట్టుఁడు—మనపసులఁ గొంచుఁ బాఱెడ రదె యా
కట్టిఁడిపగతురఁ నిలువం
బెట్టుఁడు—వడి గోగణంబు విడిపింపుఁ డిటన్.

అని పలువురు పలుఁదెఱంగుల వీరోక్తులు పలుకుచున్నారు. ఉభయబలములును గలియఁబడినవి. సంకులసమర మగుచున్నది.

పురు—కన్నులులేనికొఱంత నాకిప్పుడుగదా తోఁచుచున్నది!

వల—మేము కన్నులుగలవారమైనను లేనివారమైనాము.

వజ్ర—ఓహో! ఏమి యారణక్రీడ!

మ. ధరణీకాంతయు నంతరిక్షసతియున్ దా రొండొరుల్ కందుకో
త్కరసంక్రీడ యొనర్చుచో నెగయు నుద్యత్కందుకౌఘం బనన్
శరధారాహతిఁ ద్రెస్సి నూఱులు సహస్రంబుల్ మహోగ్రాకృతిన్
శిరము ల్నింటికి నొక్కట న్నెగసి యక్షోణిం గ్రమ్మఱం గూలెడిన్.

వల—పుచ్చకాయలవలె నెగయుచున్న యీపుఱ్ఱె లన్నియు మనపగవారివే యగునుగాక!

కంక—తథాస్తు!

పురు—ఆహా! ఏమి వారిపుణ్యము! ఒక్కసారిగ నెందఱు సుభటులు వీరస్వర్గమును గొల్లగొనుచున్నారు!

వజ్రి—

చ. బలికి నలంకరించుకొని వచ్చినకై వడి యోధవీరు ల
త్యలఘుగ దాసి ముద్గర శరాసనకంకటభూషితాంగులై
కలఁగక పోరు సల్పి తృణకల్పముగా నదె యుద్ధరంగమం
దెలమిని మృత్యుదేవతకు నిచ్చెద సగ్రములున్ శిరంబులున్.

చూడు చూడు మనసేనాని తేరు డిగ్గి కౌక్షేయకము కర
మ్మునఁ గరమ్మును మెఱుఁగులుగ్రక్క విపక్షసేనాధ్యక్షులమీఁదఁ
బడి యెట్లు వీరవిహారము సలుపుచున్నాఁడో!

ఉ. ముమ్మర మైనకాంతి నసిపుత్రిక వీరపరప్రశస్త కం
ఠమ్ములఁ గౌఁగిలింపఁ బ్రికటం బగుదివ్యసతీస్వయంవరే
ష్టమ్మున వేడ్క నాడెను వసంత మనన్ రుధిరప్రపూరముల్
చిమ్మనగ్రోవులం బఱుకిఁ జిమ్మినయట్లుగ మిన్నుముట్టెడున్.

ఇప్పుడు ధూళిపూర్ణముగానడఁగిపోయినది. స్వసైన్యనాశమున
నోర్వక శత్రుసేనాపతి యైన విక్రమభుజుఁ డడ్డుపడి వీరసేనుని
నమానశరధారాప్రవాహమున ముంపఁగా నతఁడు మరల రథారోహ
ణము చేసి శరశరాసనముల నందుకొనుచున్నాఁడు.

వల—మనవీరసేనునకుఁబోరు భారమగునేమో! నేనుబోయి-

కంక—తాళు. వారిమాటలు విననిమ్ము.

పుర—కుమారా! మన మహారాజుగారి నుపేక్షించుచున్న
ట్లున్నావే?

వజ్రి—లేదులేదు. ఈక్రందుకయ్యమున మహారాజుగారి
రథమే నాదృష్టిపథమునఁ బడకున్నది.

సుధే—ఏమిబుద్ధి?

కంక—అమ్మా! అతఁడు మత్తేమో యనుచున్నాఁడు వినుఁ.

వజ్ర—ఇప్పటి కది నేత్రగోచర మైనది. కేతనమునుబట్టి రథమును గుఱుతుపట్టినాను. మహారాజుగారును బ్రత్యక్షముగాఁగాన వచ్చుచున్నారు. ఆమహారాజపర్జన్యుఁడు వైరివీరులమీఁదశరవర్షము లెట్లు కురియుచున్నాఁడో!

పురు—నీవు వేఱుప్రక్కకు దృష్టి మరలింపక మనమహారాజు గారిపౌరుషమునే నాకు వర్ణించి చెప్పుచుండుము.

వజ్ర—ఏమి యీయాశ్చర్యము!

ఉ. తూణమునందుఁ జేయిడుట తూపులఁ దీయుట కార్ముకంబునన్
బాణచయంబుఁ గూర్చుట విపక్షులపై గుఱి పెట్టి యేయుటల్
కానఁగరావొకింతయును; గానఁగ నావిలు మండలాకృతిం
బూనుట యంపవాన లరిముఖ్యుల ముంచుటమాత్ర మెప్పుడున్

క. కరలాఘవ మే మందును
శరములు పుంఖానుపుంఖసంగతి నడరం
శరములు వింటిని శాత్రవ
శిరములు మంటిని శతములు చేరెడు నొకటన్.

శా. ఆహాకారముతోడ నల్గడల నత్యార్తి న్నిజానీకినీ
వ్యూహంబు ల్పఱవంగ నడ్డుపడి తాఁ బుంఖాను పుంఖంబుగా
బాహాటోపముతో సుశర్మ ధరణీపాలాగ్రణిం డాకి యు
త్సాహస్ఫూర్తిని నించెకుక్ విశిఖవర్షంబు ల్మహోగ్రంబుగన్.

కటకటా! మనరాజుగారిధ్వజంబును రథాశ్వవ్రజంబును నేలఁగూలెను గదా!

సుధే—ఏమిబుద్ధి?

వల—తోడుపడ మన కిది సమయము.

కంకు—తాళుఁ. అతఁ డేమోయనుచున్నాడు.

వజ్ర—

మ. గద కేలన్ ధరియించి తేరు డిగుచుం గాలాంతకాకారుఁడై
కదియం బోయి విరాటభర్త రిపుసుగ్రవ్రాతము న్సూతునిన్
జదియ న్మోఁదె సుశర్మయు న్విరథుఁడై సర్వంసహామండలం
బదరన్ దూఁకె గదారణం బొకటఁ జేయన్ దారుణప్రక్రియన్.

క. కని శంఖాద్యనుజులు మన
మనుజపతికిఁ దోడుపడిరి; మఱి యరియోధుల్
చని తోడ్పడిరి సుశర్మకు;
రణసంకులతన్ గలఁగు తిడరా దాఁడోరులన్.

దృష్టి చెదరనీక మహారాజుగారి దారుణప్రవిదారణకౌశలము నే నేత్రపర్వముగా నాలోకించుచుండఁగా మన కత్యంతసమీపమున నేయేదో నేమి ధ్వనివలె వినవచ్చుచున్నది. ఈ చెట్లక్రిందికి రథ మేదియు రాదుగదా? ఏమిది? మనభటు లింతమంది పరుగువాఱు చున్నారు!

పురు—సుశర్మమీదికా?

వజ్ర—కా దీవంకకు.

సుధే—రాజుగారు మన క్షేమైన సందేశముఁ బంపు చున్నారేమో!

వల—ఏరీ భటులు? నే నెదురుపోదునా?

కంకు—వేగిరపడకు. వారి నిట రానీ.

పురు—శత్రుభటులవలన నీ కిప్పు డేమి కీడు మూఁడునోయని నాయుల్లము తల్లడిల్లుచున్నది.

వజ్ర—వారిబాణము లింతదూరము రావు

పురు—నా భయ మది కాదు. కంటఁబడితివా శత్రు లిటవచ్చి నిన్ను వధింతురేమో యని భయపడుచున్నాను.

వజ్ర—అందున కూఁతకోలగా నీతోనున్న నన్నుఁ జూచియు నా కెగ్గు దలఁతురా? నీచెంత నున్నంతవరకు నాకా భయము లేదు.

పుకు— శోకానుభవము చాలని బాలుఁడ వగుటచేత నీవు పరులను నీవలెనే భావించు చున్నావు. వారు కంతసీతి యుండినపక్షమున నిష్కారణముగా మనగోగణములను బట్టుదురా? కానిమ్ము. వా రీస్థలమును దాఁటిపోవునఱకును క్షణకాలము నీవు మాటాడక నామాటవిని మౌనము వహించి యుండుము.

వజ్ర—వా రెవరు? ఇంకు వచ్చువారు వైరిభటులు కారు. విరాటభటులు. మనభటులే.

పుకు—కారు కారు. నీవు భ్రమపడుచున్నావు. నీ మాటలు నేను నమ్మను. విరాటభటులైనపక్షమున సంగరరంగమును విడిచి వెనుక కెన్నఁడైనఁ బరుగెత్తుకొనివత్తురా? కన్ను లున్నయెడల నేనే చూచి నిజ మెఱుఁగుదునుగదా? నేత్రహీనుఁడ నగుటచేత నితరు లేమి చెప్పినను నేను విని యూరకొండవలసి వచ్చుచున్నది.

వజ్ర—నీవు నామాట నమ్ముము నమ్మకపొమ్ము. నా కన్ను లారఁ జూచినది నేను జెప్పుచున్నాను. నాకన్నులను నే నెట్లు నమ్మకుండఁగలను? ఇదిగో వారు మన మున్న చోటనుండియే పరుగెత్తుచున్నారు. వారిరాకకుఁ గారణాంతర ముండి యుండవచ్చును.

[ఇరువురుభటులు ప్రవేశించుచున్నారు.]

పుకు—అట్లయినయెడల వా రేల పరుగెత్తుచున్నారో యడుగు.

వజ్ర—ఓ భటులారా! మీ రేల యింత వేగముతోఁ బరుగెత్తుచున్నారు? ఎక్కడ కరిగెదరు? యుద్ధ మెట్లు జెల్లుచున్నది? ఎవరి కప జయము కలుగున ట్లున్నది? ఇటు వచ్చి చెప్పిపొండు.

భటులు—మాకు మీవద్దకు వచ్చి మీతో మాటాడుచుండుటకుఁ దీఱికు. వెనుక నిలువయున్న సేనలను బిలుచుకొనిపోవుటకయి

పరుగెత్తుచున్నాము. శత్రుసేనాధిపతియొక్క శరాఘాతముచేత మన సేనాని మూర్ఛితుఁడైనాఁడు. ఇప్పుడు నిమిత్తములు మన కంత యనుకూలముగా నున్నట్లు లేవు.

పుర—అయ్యలారా! అట్లయినచో నిలువక పరుగెత్తుఁడు. మీ రతివేగమునఁ బరుగెత్తుఁడు.

భటులు—(పరుగెత్తిపోవుచున్నారు.)

కంకు—వలలా! సుధేష్ణాదికామినీజనరక్షణమునకయి మన మిందఱ ముండగా మనకు సేనలతోఁ బని లేదు. ఈభటులవెంట మనబలకరపుబలమును బంపి వేయవచ్చును. అమ్మా! ఏమి సెలవు?

సుధే—వలలాదులు మీ రింద ఱుండఁగా నా కేమిభయము? శీఘ్రముగాఁ బంపి వేయుఁడు.

కంకు—తంత్రీపాలా! నీవుపోయి యీభటులవెంట మన కావలి సేనను బంపివేసి యిక్కడ నున్నట్టి సకల రమ్ము.

తంత్రీ—చిత్తము (అని పోవుచున్నాఁడు)

[సారథిసహితముగా రథముతో సేనాపతి ప్రవేశించుచున్నాఁడు.]

సేనా—(అంతటఁ గలయఁజూచి) సూతుఁడా! మనరథ మిక్కడ కేల వచ్చినది?

సూతు—శత్రుశరప్రహారమునచే దేవరవారు మూర్ఛితులు కాఁగా రథమును రణరంగమునుండి తొలఁగించి యీవృక్షచ్ఛాయకుఁ దెచ్చి నిలిపినాను.

సేనా—యథాపూర్వముగా రథమును యుద్ధభూమికి మరలఁ గొనిపొమ్ము. నాకిప్పుడు గాయ మంత బాధాకరముగా లేదు. నేనిప్పుడే పోయి నన్ను మూర్ఛపుచ్చిన యాతుచ్ఛునిప్రాణమును గొనవలెను.

సూతు—అదిగో పగదీర్చుకొనుటకయి మనసేనపోవుచున్నది. స్వామీ! మీరు నాప్రార్థన మంగీకరించి యించుకతడ విందు విశ్రమించి విగతశ్రము లయి మఱి శత్రువు మీఁదికిఁ బొండు.

సేనా—అట్లుకాదు. ఆప్రకారముగా వీరభటు లంతమంది ప్రాణములు డాపక పోరాడుచుండఁగా సేనాధిపతి నన్నపేరు పెట్టుకొన్న నేను శరీరములోఁ బ్రాణము లుండఁగానే వీరవిహారము సలుపక పయినుండి చూచుచు నూరకుందునా? ఆవల భూవరుఁ డేమయ్యెనో! శోకలము—శోకలుము

పురు—(ఆలకించి) ఇక్కడ నెవ్వరో గుసగుసలాడుచున్నారు. ఆమాటాడువా రెవరు? వీరభటులైనయెడల మీ రీచెట్టుసీడ కేల వచ్చినారు? ఆవల మీరాజు ప్రాణార్థుడై పోరాడుచుండఁగా మీ రాతనిని దిగవిడిచి యిచట మీప్రాణములు దాఁచుకో వచ్చినారా! పొండి పొండి. అవమానమునకు భయపడక మీరు చావునకా జడియుచున్నారు?

వజ్ర—తూలనాడకుు.

సేనా—ఓవృద్ధుఁడా! నీ వనుకొన్నట్లు—

పురు—ఇది తూలనాడుటా? చేతఁ గత్తిదాల్చి వెనుక తిరిగి వచ్చుటకు మీరు సిగ్గుపడకున్నారు. అట్టిసిగ్గుమాలిన మీరు నాతో మాటాడ రాఁబోకుడు. మీయాలాపములశబ్దమే కాని మీరూపములు నాకు గోచరము కాకున్నవి. నేనే యంధుఁడనుగాక మిమ్ముఁ జూడ గలిగియుంటినా పాఱుపంద లయి వెనుక తిరిగి వచ్చినందున కయి మిమ్మీభూమికి బలి యిచ్చి యుందును. లెండు. పొండు. పోవుచున్నట్టు లేదేమి? మీవద్ద మగతనమే లేదా? మీరు ధరించినవి తెడ్లా? ఖడ్గములు కావా? ఖడ్గములే యయ్యేనేని పోయి పోరాడుఁడు,

సేనా—ఓయంధుఁడా! కోపపడఁబోకు. ప్రాణములు దక్కించుకోవలె నని పిఱికితనముచేత నే నిటరాలేదు. మూర్ఛితుఁడ నయియున్న సమయమున నాకుఁ దెలియకుండ సారథి నారథము నిచ్చటికిఁ దోలి తెచ్చినాఁడు. ఇదె పోవుచున్నాను-సారథీ! రథము తోలుము.

సూతు—మహాప్రసాదము. (అని తోలుచున్నాఁడు.)

వజ్ర—హాయనా! మనసేనాని మహావేగముతోఁ బోయి శత్రుసేనలమీఁదఁ బడుచున్నాఁడు.

పురు—ఎక్కడనుండి పోవుచున్నాఁడు?

వజ్ర—ఇక్కడనుండియే. ఎదుటిమాట వినిపించుకోక నీవింత వఱకు వదరుచుండినది మన సేనాధిపతి నే. అతఁడు గాయపడి మూర్ఛలో మునిఁగియున్నపుడు సారథి రథము నిటఁ దోలి తెచ్చినాఁడు. అతఁడు మూర్ఛ తేరి తేరిని బోరి సమ్ముఖము చేయుటకయి సారథిని త్వరపఱుచుచుండఁగా నిజ మెఱుఁగక నీవు నిష్కారణముగా దూలనాడితివి.

పురు—అయ్యో! అజ్ఞానముచేత సేనానియెడల నేను మహాపరాధము చేసితినే! అది నాబధిరత్వదోషముగాని నాదోషము కాదు. ఈయంధుఁడు చెవిటివాఁడని యెఱిఁగి నన్నతఁడు మన్నింపకపోఁడు.

వజ్ర—ఇప్పుడీగతజలసేతుబంధ మేల? పోనిమ్ము. అదిగో యుద్ధభూమియం దంతకంతకుఁ గలకలము హెచ్చుచున్నది. రొఁజుచు మఱి యొకభటుఁ డిందుఁ బరుగెత్తుకొని వచ్చుచున్నాఁడు.

పురు—యుద్ధ మెట్లు నడుచుచున్నదో యాతని నడుగు.

[భటుఁడు ప్రవేశించుచున్నాఁడు]

వజ్ర—ఓవీరభటా!—

భటు—నీతో మాటాడుటకు నా కవకాశము లేదు. నేనీ వృద్ధునిమాట విన్నాను. నిమిత్తములు మన కిప్పుడు ప్రతికూలముగా

నున్నవి. రాజుగారు మూర్ఛితులైనారు. నే నంతఃపుర స్త్రీ సంరక్షణార్థము పరుగెత్తుచున్నాను (అని పరుగెత్తుచున్నాఁడు.)

పురు—మహారాజుగారే మూర్ఛితు లయినారా? ఓభటుఁడా! నిరాయుధుఁడ నయియున్న నాచేతికి నీఖడ్గము నిచ్చి నన్ను శత్రు సేనలో విడువుము. గ్రుడ్డియెద్దు జొన్నచేనిలోఁ బడ్డట్లు శత్రుసేనాటవిలోఁబడి ప్రాణముల కాశింపక కృప యెఱుఁగని నీకృపాణముతో జేతి కందిన వారి నెల్లఁ దెగనఱికెదను.

సుధే—భర్తగారు మూర్ఛితు లయినా రన్నపిడుగువంటి దుర్వార్త నాచెవిని బడి హృదయభేదమును గావించుచున్నది. ఏమి చేయుదును? ఎందుఁ జొత్తును?

కంక—అమ్మా! తొందరపడఁబోకుము. ఈభటుఁడు చెప్పునది సావధానముగా వినుము.

సుధే—ఓభటోత్తమా! శుభమా? అశుభమా? ఏమివార్త?

భటు—దేవీ! అశుభ మేమియు లేదు. తత్తరపడఁబోకుఁడు. రాజుగా రించుక మూర్ఛితు లయిరి. ఇప్పటికి మూర్ఛ తేరి మరల గదోత్సవము చేయుచుండి యుందురు. సంకులసమరములో నడ్డుపడిన తమ్ములకును గుమారునికిని గాయములు తగిలినవి. మనసేనల కపజయము కలుగునట్లు కనఁబడఁగా వైరులు క్రూరు లగుటవిచారించి ముందుగాఁ బోయి యంతఃపురకాంతాబృందము నుద్యానమందలి కృత్రిమాద్రికందరమునఁ దాఁగియుండ హెచ్చరించి రమ్మని సేనాని నన్ను నియమింపఁగాఁ దన్నియోగమును నివేదింప వచ్చినాను. నేను వచ్చుచుండఁగా శత్రుసేనలోనుండి యెవ్వఁడో యొకదుష్టుఁడు రాజుగారు పట్టుబడిరని యఱచెను గాని యంతపని పుట్టునని నేననుకోను.

సుధే—(గుండెలు కొట్టుకొని విలపించుచు) ఓవలలా! ఓదామగ్రంథీ! ఓతంత్రీపాలా! నాకుఁ బతిభిక్ష పెట్టుఁడు. హా ప్రాణనాథా! హా-

వల—అమ్మా! శోకింపకు, కొంచెము తాళుము.

సుధే—అన్నలారా! తాళఁగలమార్గ మేదో నాకుఁ జెప్పఁడు. భర్త క్రూరకిరాతు లగుపగవలచేతులలోఁ బడె నని విని నే నెట్లు తాళఁగలను? (అని యేడ్చుచున్నది)

వల—దేవీ! ధైర్యము విడనాడకు. ఇప్పుడే మేము పోయి నీభర్తను విడిపించి తెచ్చెదము. (అని లేచుచున్నాఁడు.)

సుధే—అందాఁక మేమ నే నెట్లు ప్రాణములు నిలుపగలను? విధవనై పృథివిమీఁద నే నొక్కక్షణమయిన బ్రతుకఁజాలను.

వల—ఎంతమాట! వైరిభార్యలు గాక మీరు విధవ లగుట మాదేహములలో నూపిరి యుండఁగానే సంభవించునా? అమ్మా! అధైర్యపడకు— ఓకంక భట్టారకా! మీ రీశుద్ధాంత కాంతలను రహస్యస్థలమునకు దూరముగాఁ గొనిపోయి వీరి రక్షణ మేమఱ కుండుఁడు—ఓదామగ్రంధీ! ఓతంత్రీపాలా! మనము పోయి యిప్పుడ రాజుగారిని విడిపించి తెచ్చి దేవిగారి నేత్రముల కపూర్వపర్వ మొన ర్త్రము, రండు. ఆయుధములను గైకొని లెండు.

కంక—శీఘ్రముగాఁబొండు. మీకు విజయ మగుఁగాక! దేవీ! మనము ముందు సపరివారముగాఁ గృతకధరాధరకందరమున కరుగు దము రండి.

సుధే—(లేచి) నాకు నడవఁ గాళ్ళు రావు—ఓవీరోత్తము లారా! మీరు మరల వచ్చి భర్త్రపునర్దర్శనము చేయించినదాఁక నాహృదయము కుదుటఁబడదు. మీకుఁ గార్యసిద్ధియగునుగాక! పొండు. (అని నడచుచున్నది.)

వల—అమ్మా! కార్యసిద్ధి యైనట్టే సంభావింపుము. మేము పోయి వచ్చెదము. (అని మువ్వురు నాయుధపాణులయి రణరంగము వంకఁ బోవుచున్నారు.)

పుర—ఇంతకుముం దేదో రోదనధ్వనివలెఁ గొంచెము నా చెవిని బడ్డట్లున్నది! అది యేదయిన మానకేమి? రాజుగారివార్త చెప్పుము.

వజ్ర—మనరాజుగారు పగతురచేఁ బట్టుబడినారఁట! విడిపించుటకయి కాఁబోలును సేనాని వైరివీరులతో ఘోరసంగ్రామము చేయుచున్నాఁడు.

పుర—ఏమి! ఇంతసేనలో రాజును విడిపింపఁగల మగతనము గలవాఁ డొక్కఁడును లేఁడుగా!

వజ్ర—ఎవ్వరో ముగ్గురువీరపురుషు లీవంకనుండి త్రేతాగ్నులవలెఁ దేజరిలుచు శత్రుసేనాటవిమీఁదకుఱుకఁ బరుగిడుచున్నారు.

పుర—వారి కీశ్వరుఁడుతోడుపడును గాక! ఓశూరవరులారా! శత్రువీరులలో నొకరిని మిగులనీకయుండ వారిని మీప్రతాపాగ్నికిఁ బూర్ణాహుతి చేయుఁడు. ఇసీ! అశక్తునివలె నే నిప్పుడు శూరత్వముచేతఁగాక నిరర్థకప్రలాపములచేతనే రాజభక్తిని గనఁబఱుచుచున్నాను!

వజ్ర—పలాయితులగుచున్న సైనికులను జూచి సింహగర్జనములవలె గుహాలు మాఱుమ్రోయ వారు వీరాలాపము లెట్లు పలుకుచున్నారో విను.

వల—

క. సంగరరంగమునం దిటు
భంగము పడి సిగ్గు విడిచి పాఱెద రేలా?
శృంగారార్థమె మీమీ
సింగిణులును గైదువులును? జెపు భటులారా!

చ. నిలుఁడు నిలుండు; పాఱకుఁడు; నెట్టనఁ దాఁకుఁడు వైరివీరులన్;
దలపడిపోరి శౌర్యఘనత న్విడిపింపుఁడు మీనృపాలునిన్;
గలఁగి తొలంగఁ జేతులవి గాజులె? కత్తులు కావె? భీతిచే
యలఁచెదుఁ గాని మిమ్ము భయదారులుగారు; యశంబునొల్లరే!

దాము —

ఉ. పాఱెద రేల యీర లిటు పౌరుషహీనత? భీరులార! ఛీ!
పాఱినయంతమాత్రమునఁ బాయునె మృత్యువుగూడ మీవలెన్?
చీఅనిసిగ్గుచేఁ జివికి ద్రెళ్ళెద రింట రణోర్విఁ బాసినన్;
బాఱక పోరినన్ గెలువ వచ్చును; జావది సందియం బగున్.

తంత్రీ—

గీ. పసరములుమాత్ర మీగతిఁ బాఱిపోవుఁ
గాని వెను కంజ యిడ రెందు మానధనులు;
భూమిపా లగునట్టి యీ బొందికొఱకు
మానమును మీరు విడుతురే మనుజు లయ్యు?

పుర—వీరివాక్యములు నాడెందమునకుఁ బరమానందము కలిగించినవి. ఇఁక వీరరసమూర్తు లయిన వీరివీరవిహారమును వివరించి వీనులకు విందుచేయుము.

వజ్ర—(రణరంగమువంకఁ జూడ్కి నిగిడించి)

ఉ. మేలు! విచిత్ర మయ్యెడు! నిమేషముక్రిందనె నెత్తుటేర్లఁ గెం
ధూళు లడంగియున్ మరలఁ దోఁచెడు ధూళిని నెట్టచీకటుల్
క్రాలు ధరాపరాగములు కావవి యుష్ణ డెయు నయ్యెడిన్
హేళి ప్రతీచిఁ గ్రుంకు నెడ నెల్లెడఁగ్రమ్మెడు సాంధ్యరాగముల్.

క. ఈరణవీరోత్తము డు
ర్వారాత్యుగ్రప్రతాపపటిమను గని ప్రీ
డారతిఁ దేజోహీనుం
డై రవి పాఱె ననఁ బశ్చిమాంబుధిఁ గ్రుంకెన్.

కాలుద్రమ్ముచున్న చీఁకట్లకుఁ దోడుగా సేనాసమ్మర్దమువలన ధూళి సహితము రేఁగుచున్నది. సంగరరంగమున నేమి నడుచుచున్నదో నాకన్నులకుఁ గానరాకున్నది. ఇంక చేరువనే యున్న సమరోన్ముఖు

లయి పోవుచున్న యీవీరత్రయముయొక్క విగ్రహములే స్పష్టముగాఁ గంటఁబడవు. మన మింకఁ గ్రిందికి దిగుదమా?

పురు—చీఁకటిని కాఱుక్రమ్మినపక్షమునఁ గన్నులు లేని నాకును గన్ను లున్న యాసైనికులకును భేద ముండదు. కాఁబట్టి యింటికిఁ గాక నన్నును యుద్ధభూమికే కొనిపోయి వీరశయ్యన పొందిన భటుని చేతి కరవాల మొకటి నా చేత నిడి శత్రు మధ్యమున విడువుము. రమ్ము.

(అందఱు నిష్క్రమించుచున్నారు.)

చతుర్థాంకము

రంగము—సుశర్మశిబిరములోని పటమందిరము.

[సుశర్మయు, సత్యసేనుఁడును, విక్రమభుజుఁడును, భటులును, ప్రవేశించుచున్నారు.]

సుశ—ఓవిక్రమభుజా! ఓసత్యసేనా! భగవదనుగ్రహమువలనను యుష్మదాదుల యవక్రవిక్రమమువలనను మనకు నేఁడు విజయమహోత్సవము కలిగినది. ఓవిక్రమభుజా! మన యీగెలుపునకు ముఖ్యకారణము నీ బాహుబలమే సుమా!

చ. బవరమునం ద్వదీయ కరవాలఫణీంద్రుఁడు కాఁడె యెల్లెడన్
జవమున దూఁకి దూఁకి బహుశాత్రవవీరుల ప్రాణవాయువుల్
చవిగొని గ్రోలి తాఁ బఱపె సర్వగ్రహాళి విరాటువీట నేఁ
డవిరళలీల నేత్రముల నాంధ్రకుఁ దల్లుల కశ్రువాహినుల్?

మనపక్షమున విశేషనష్టము లేకుండ ననాయాసవిజయము కలిగించినది నీభుజవిక్రమము గాక వే తేమున్నది?

విక్ర—ఇది యంతయు నీశ్వరానుగ్రహమువలన నైనది గాని నాపౌరుషము వలనఁ గాదు. మీవిజయమునకు నన్నుఁగూడ నొక యుపకరణముగాఁ జేయ ననుగ్రహించినందున కయి యీశ్వరున కనేకాభివందనములు సమర్పించుచున్నాను.

సుశ—నీయసహాయసాహసక్రీడచేతఁ గాక యనన్యసామాన్య పరాక్రముఁడైన విరాటుఁడు మనచేతఁ బట్టుపడువాఁడా? నీవుచేసిన యుపకారకృత్యమును మఱవక నీయెడ నేను సదా కృతజ్ఞుఁడ నయి యుండెదను—ఓసభాసదులారా! మనకుఁ గలిగిన యీవిజయమునకయి మీరందఱు సేనాపతి నభినందింపుఁడు—ఓవీరభటులారా! ప్రభు భక్తితోఁ బ్రాణములు దాఁపక పోరాడిన మీ కందఱకు రేపు వస్త్ర సమ్మానములు చేసెదను—ఓసభ్యులారా! మన మింక విరాటరాజు విషయమున నడపవలసిన పని యేమి?

సత్య—అత్యంతశీఘ్రముగా నంతకాంతికమున కనుచుట దక్క మఱి యేమున్నది?

విక్ర—అది ద్వేషైకదూషితులైన దయాశూన్యులు చేయఁ దగినదిగాని యుదారహృదయులు చేయఁదగినపని కాదు. మీవంటి వారు చంపఁదగిన శత్రువు చేతఁ జిక్కినప్పు డెట్లు చేసిన లోకము మెచ్చునో యట్లు చేయవలెను.

సుశ—శత్రుసంహారము రాజధర్మము కాదా?

విక్ర—శత్రుసంహారము రాజధర్మమే.

సుశ—అట్లయినచో నుత్తమక్షత్రియునకు శత్రుసంహారమున కంటె లోకము మెచ్చఁదగిన పని మఱి యే ముండును?

విక్ర—రణరంగమున శత్రుసంహారము చేసినప్పుడు లోకులు మెత్తురుగాని చేతఁ జిక్కినవానిని జంపినప్పు డెవ్వరును మెచ్చరు.

సుశ—ఈవిరాటుఁడు మనకు శత్రుఁడు కాఁడా?

విక్ర—పోరాడుచుండినంతవఱకు శత్రుఁడే కాని యిప్పుడు పట్టుపడి దయనీయుఁడై నాఁడు.

సుశ—నాప్రాణములు గొనఁబూని నాపైకి దండెత్తివచ్చిన గర్వశత్రువు ప్రాణములు గొననైన సంగ్రామవిజయశాలినగు నాకు స్వాతంత్ర్యము లేదా?

విక్ర—శత్రువు మీ చేతిలో నున్నప్పుడు మనసు వచ్చినట్లు చేయుటకు మీకుఁ గావలసినంత స్వాతంత్ర్య మున్నది. అది నేను లేదనను. అయినను, బట్టువడి యసహాయుఁడయియున్న పగవాని ప్రాణముల కలుగుట క్రూరకర్మముగాని వీరధర్మము కాదు.

గీ. పట్టువడి నిరాయుధుఁ డౌచు బద్ధుఁ డైన
యట్టిశాత్రవుఁ డసహాయుఁ డగుటకతన
మృతునితోడను దుల్యుండు పృథివిమీఁద;
శవముఁ జంపుటె యవ్వానిఁ జంపు టెల్ల.

ఉ. అక్కట! నీకు లోఁబడినయట్టి యరాతినిఁ జంపితేనియున్,
మిక్కిలి నీశ్వరుండు నిను మెచ్చునె? నీసరివారు మెత్తురే?
నిక్కము నీకుఁ గౌరవము నీకుయశంబును జంపుకొంటగా
కెక్కువ యేల? శత్రు మడియించుటయే యదియించుకేనియున్?

సుశ—ఇప్పుడు నీవు చెప్పినదానినిబట్టిచూడఁగా బహుప్రయాసలబ్ధమైన మన యుద్ధవిజయ మంతయు వ్యర్థము కావలసిన దయినట్లు కనఁబడుచున్నది.

విక్ర—మనయుద్ధవిజయము వ్యర్థముగాక సార్థకపడవలయునని యే నా యభిమతము. జేతయొక్క యుదారకృత్యమువలననే గెలుపు సఫల మగును. ఉదారబుద్ధి యింద్రియజయమువలనఁగాని కలుగనేరదు. రిపువర్గమును గెలువగలుగుటకంటె నింద్రియవర్గమును గెలువఁగలుగుట యధికకీర్తికరము. బాహ్యశత్రువులకంటె నంతశ్శత్రువులను జయించుట దుష్కరము.

సుశ—ఏల?

విక్ర—యుద్ధజయము దైవాధీనము; ఇంద్రియజయము పౌరుషాధీనము.

ఉ. యుద్ధము చూడఁ గేవలము ద్యూతము కంటిది; యిందునందునన్
సిద్ధముగా నసర్థునకె చేరును గెల్పొకకొన్ని వేళలం
దిద్ధర; వెట్టివాఁ డొకట నేసిన రాయియుఁ బోలె, భీరుఁ డ
త్యుద్ధతిఁ జిమ్ము నమ్మె ఘనయోధునిఁ గూల్చును దైవికంబుగన్.

ఉ. కావునఁ గయ్యపుం గెలుపు పోకానొక చోట నదృష్టకార్యమౌఁ
గేవలపౌరుషం బచటఁ గీడ్పడవచ్చు; నయోగ్యుఁ డైన, వీ
రావళి గెల్చు; నింద్రియజయం బటువంటిది గాదు; ధైర్యముల్
భావబలంబునుం గలుగు భవ్యుఁడె గెల్చు నింద్రియంబులన్.

బాహ్యరిపులతోడి పోరాటములో బలవంతుఁడును బలహీనునిచేఁ జావవచ్చును; బలహీనుఁడును బలవంతునిచేఁ జావవచ్చును. అందు యోగ్యత ప్రధానము కాదు. ఇంద్రియములతోడి పోరాటమో యట్టిది కాదు. అందు నిజమైన ధైర్యమును మనోబలమును గలవాఁడే కాని యవి లేనివాఁడెన్నఁడును జయము నొందఁజాలడు. కాఁబట్టి యింద్రియవిజయమే నిజమయిన విజయము; అదియే నిజమైన పౌరుషము; అదియే నిజమయిన శూరత్వము.

క. ఇల నింద్రియముల గెలువం
గలవాఁ డొకఁడె పురుషుండుగాక తదన్యుల్
బలముగ గడ్డము మీసం
బులుఁ గలమగరూపుఁ దాల్చఁ బురుషులె తలఁపన్?

సుశ—విరాటుఁడు పూర్వము నా కెంతో యవమానము చేసినవాఁడు. ప్రతిక్రియ గానక చిరకాలమునుండి పెరుఁగుచుండిన తొంటిపగను వడ్డితోఁ దీర్చుకొనుటకిప్పుడుసమయము వచ్చినది. ఇట్లు

విరా—అదృష్టదేవతయొక్క యవివేకముచేత ముండ్లకంప మీఁదఁ బుష్పగుచ్ఛము పడ్డట్లీయల్పజయమిప్పుడు నీపాలఁ బడినంత మాత్రముననే నీ వధికుఁడ వయితివనుకొని విఱ్ఱవీఁగఁబోకు. ఇల్లలుకఁగానే పండుగ కాదు. ఇంతటి నడుమంత్రపుసిరి కింత గర్వమేల? నీ పూర్వస్థితి నొకింత స్మృతికిఁ దెచ్చుకో.

సుశ—నీనోటి కడ్డులేదు గనుకఁ గావలసినన్ని దురుక్తుల నిప్పుడే ప్రేలుము. రేపు నీజిహ్వ నీకు వశముగాదు. తెల్లవారినతరువాత నీవు మరల సూర్యునిముఖమును జూడఁబోవు. మృత్యుముఖమున నుండియు నీ వెట్లుత్సాహము చెడనట్లు నటించుచున్నావు!

విరా—నినుబోటి వేషధారులకుఁ గాని నావంటి ఋజువర్తనులకు నటన మక్కఱలేదు. నాయంతరాత్మ నిర్దోషమయి యున్నప్పుడు నా కుత్సాహముగాక విచారమెక్కడనుండివచ్చును? నీవు పరిహాసముగా నన్నట్లు నే నిప్పుడు మహారాజనే. నా దేశమును నాగోధనమును గాపాడుకోవచ్చిన మహారాజును. స్వదేశరక్షణమును మించిన మహారాజధర్మ మింకొకటి యేది యుండును? నీవలె నేను బరుల గోధనమును దొంగిలవచ్చిన తస్కరుఁడనుగాను. నేనుదొరను; నీవుదొంగవు. నీసిరి వెడెత్తుధనము పోసినను నాకున్న మనోత్సాహమునీకురాదు.

సుశ—ఇఁక నీకుఁ జావు నిశ్చయము.

విరా—దొంగలచేతిలోఁబడిన ధనస్వామికి మరణముగాక మఱి యేమివచ్చును?

సుశ—పాపము! ఈదొరగారిభార్యకు ముసలితనములో వైధవ్య దుఃఖము సంభవించుచున్నది గదా!

విరా—చేతికి ఖడ్గమిచ్చి నాతో సరిగా నిలిచి పోరాడుము, నాముసలితనమును నీపడుచుతనమును లోకమున కప్పుడు వెల్లడియగును.

సుశ—ఓవిరాటా! నీవు ముసలిపిల్లవాఁడవే కాని బుద్ధిగలిగి పాండవు లెక్కడ నజ్ఞాతచర్య నడుపుచున్నారో చెప్పెదవా?

విరా—ఆమహానుభావులగూఢచర్య యెవ్వరికి గోచరమగును? అట్టి సత్పురుషుల నామసంస్మరణముచేత మన మిప్పుడు కృతార్థుల మయినాము.

సుశ—వారు నీయొండను దల దాఁచుకొని యున్నా రన్నచో నీప్రాణము పోదు. భయపడక నిజము చెప్పు.

విరా—నీ వడుగుచున్నావని నేటికాలమున కసత్యము లాడ నేర్చుకొమ్మన్నావా? మావీట నుండు కుక్కకుఁగూడ నాలుక కసత్యము రాదు. పాండవుల యంతటి మహామహులే నాయొద్ద నుండునంతటి భాగ్యము తటస్థించినపక్షమున నేను నిర్భయుఁడ నగుదునుగాని భయ మేలపడుదును? అణుమాత్రమైనను వారికి సహాయుఁడు కాఁజాలిన వాఁడెల్ల గర్వపడవలెను.

సుశ—నీబావను సింహబలుని సంహరించిన మహాపురుషు లెవరు?

విరా—గంధర్వులు. ఆగంధర్వులే యీపుణ్యమును గట్టుకొన కుండిరేని నీవిప్పు డాసింహబలుఁ డనుసింహముబారికి గుఱియ వయి యుందువు.

సుశ—ఇప్పుడు నాచే కాఁగలకార్యమును గంధర్వులేతీర్చిరా?

విరా—నీచేఁ గాఁగలకార్యమేమో నాఁడు సింహబలుఁడు బ్రతికియుండఁగా నేరైనది. లోక మెఱిఁగిన నీపౌరుషమును సిగ్గుమాలి నీ విప్పుడు పొగడుకో నేల?

సుశ—పాండవులు నీవీటను లేనేలేరా?

విరా—ఆపాండవులే మావీటనున్న పక్షమున, నిన్నిప్పుడు ప్రాణములతో విడుతురా?

సుశ — నా ప్రాణములమాట తరువాతఁ జూచుకొందము. ముందు నీప్రాణములమాట చూచుకో. నీకుఁ బ్రాణదానము చేసిన యెడలఁ బాండవులఁ బట్టి యొప్పగించెదవా?

విరా — నిమిషభంగుర మగు నీ శరీరమున కాశపడి మిత్రద్రోహముచేసి యకార్యకరణమునకుఁ జొత్తునను కొన్నావా? నిజముగాఁ బాండవులే నన్ను శరణొంది యున్న పక్షమున, నాకున్న యీయొక్క ప్రాణమునకుఁ దోడు మఱి లక్షప్రాణములు విడువవలసి వచ్చినను దృణప్రాయముగా నన్నిటిని విడిచి వారిని రక్షించి యుందును.

సుశ — ఓసత్యసేనా! ఈతనికిఁ బ్రాణత్యాగములు తృణప్రాయములఁట! ఈతని మనోభీష్ట సిద్ధి యగునప్పుడు భార్యాపుత్రాదులం జూచి సంతోషింపవలెను. సంగర విజయోత్సవమును జూడవలెనన్న యభిలాషతో సుధేష్ణాదేవియు నీతనివెంట వచ్చియున్నదని విన్నాను. నీ వర్గసేనాసమేతముగాఁ బోయి యీమెను బట్టియిటకుఁ దోడితెమ్ము. విజయోత్సవమునకు మాఱుగా భర్తృవధోత్సవముతోఁ జే పాకుకు నేత్రపర్వము చేయుదము.

సత్య — మహాప్రసాదము. దేవరయాజ్ఞ శిరసావహించి నిర్వహించెదను. (అని కోటవు విడిచి పోవుచున్నాఁడు)

విరా — ఘోరకృత్యమున కీశ్వరుఁడు విఘ్నము కలిగించును గాక!

సుశ — ఇతఁడిప్పుడు కొంచెము దారికి వచ్చుచున్నట్టున్నాఁడు. ఓవిరాటా! నీకు జీవితాశ యున్న పక్షమున, నీ నీతిని గీతిని గొంతసేపు దూరముగా నుంచి పాండవులజాడ తెలిపి నీజీవితమును గొంతదీర్ఘపఱుచుకో.

విరా — నీతిసహితమైన జీవన మొక్కపూటయైనను దీర్ఘమయినదే. వేనవేండ్లు వర్ధిల్లినను నిష్ప్రయోజన మగుటచే నీతిమాలిన జీవనమే యత్యల్ప మయినది.

చ. మనుజుని జీవితంపుఁ బరిమాణము నేఁడులచేతఁ గాక చే
సిన ఘనకార్య సంచయముచేత గణింపఁగఁ జెల్లు నెప్పుడున్;
బనివడి నూఱువర్షములు వాయసముష్టులు పొట్టకూటికై
మనినఫలంబునుం గలదె మర్త్యుఁడు; భారమె కాక భూమికిన్?

మ. ఎతఁ డత్యంత పరోపకారి యయి సద్వృత్తంబుఁ దాఁబూనునో
యతఁడే యల్పపుఁగాలమే మనియు దీర్ఘాయుష్కుఁ డెంతేనియున్;
ఎతఁ డెంతే నుపకారశూన్యుఁడయి సద్వృత్తంబుఁ దామానునో
యతఁడే దీర్ఘపుఁగాలమున్ మనియు నల్పాయుష్యుఁడత్యంతమున్.

నీతి విడిచి ప్రాణములు కాపాడుకోఁ దలఁచుట నీవంటిపౌరుష హీనులకుఁగాని నావంటి పౌరుషశాలులకు లక్షణముగాదు.

సుశ—కాటికిఁ గాళ్ళు చాచుకొనియున్న యీముసలివానికీ మొండిధైర్య మెక్కడనుండి వచ్చినదో!—ఓభటులారా!

విరా—ఈధైర్యము నాకు నిష్కలుష మైన యీహృదయ మధ్యమునుండి వచ్చినది. ఆపత్కాలమునందు మంచివారి కెప్పుడును ధైర్యమే సహాయము.

గీ. సాధుజనులకు నాపద లొంధవిల్లు
కాలముననె ధైర్యంబు ప్రకాశ మొందు;
అఱుగ రాచిన సమయంబునందుఁ గాదె
వసుధపయి గంధసారంబు పరిమళించు?

సుశ—ఓభటులారా! ఈతెంపరి నింక నిటఁ బ్రేలనీక నా యెదుటనుండి యీడ్చుకొని పొండు — ఓరాజాధమా! ఇప్పటికిఁ బొమ్ము. నీవిప్పు డాడిన దుర్భాషలకుఁ దగినట్లుగా నిన్నెట్లు బాధపెట్టి హింసింపవలయునో తెల్లవాఱులోపల విచారించెదను—ఓ భటులారా! ఈడ్చుకొనిపోయి శృంఖలాబద్ధుని జేసి యీరాత్రి యీతని భద్రముగాఁ గాపాడుచుండుఁడు.

భటు—చిత్తము మహాప్రభూ! (అని యాతనిఁ గొనిపోవుచున్నారు)

సుశ—విక్రమభుజా! ఈతులువ ప్రేలిన ప్రలాపము లన్నియు విన్నావుగదా? నీ వింకను వీనిని జంపక విడువవలయు నని చెప్ప సాహసింతువా?

విక్ర—మన కీతనిఁ బొలియించుట ఘనకార్యము కాదని యిప్పటికిని జెప్పెదను.

ఉ. చంపఁగ నర్హుఁ డైనఘనశాత్రవుఁ డేపరి చేతఁ జిక్కినన్
జంప కుదారతన్ విడిచి సాఁగఁగ నంపుటె చావుకన్న నూ
హింపఁగ మానవంతునకు నెక్కువలాఘవ ముర్విలోపలన్;
బెంపునుఁ బేరు వచ్చుఁ బృథివిం గరుణాపరుఁ డైనజేతకున్.

సుశ—కర్తవ్యమును దెల్లవాఱిన తరువాత విచారింతము. వంటయింటి కుందే లీవిరటుఁ డిఁక నెక్కడకుఁ దప్పించుకొని పోఁగలఁడు? ఇట్లు విరటుని గర్వభంగముచేసి స్వకార్యమును సాధించుకొన్నాము; ఇఁకఁ బాండవుల నన్వేషించి స్వామి కార్యముచు నిర్వహింపవలసియున్నది. పాండవులు కంటఁబడినదాఁక మనము చరితార్థుల మైతి మనుకోరాదు.

విక్ర—మహామేధావంతులగు దుర్యోధన మహారాజుగారు చేసిన యూహ యబద్ధ మగునా? ఇఁకఁ బాండుపుత్రులును మనకు నేత్రగోచరు లగుదు రనుకోవలసినదే.

[తెరలోఁ గలకలము]

సుశ—(ఆలకించి) ఏమి యీసందడి? భటుల సంక్షోభధ్వనులు వినఁబడుచున్నవి.

[తెరలో]

ఎవ్వరో వీరపురుషులు ముగ్గురు త్రేతాగ్నులవలె మనసేనా టవిపయిం బడి బాణాగ్నులచే నడ్డు వచ్చినవారి నెల్ల నిర్దహించు చున్నారు. ఇదిగో, గావలివారల మమ్ముఁ బడమోఁది విరాటుని విడిపింపఁ జూచుచున్నారు. ఓమహారాజా! వచ్చి రక్షింపుము— విడిపించినవాఁడవు నీ వెవఁడవురా?

సుశ—ఏమి యీసాహసము! వాఁ డేమో యుత్తర మిచ్చు చున్నాఁడు.

[మరలఁ దెరలో]

చ. వలలుఁడ; నే విరాటుకడ వంటలవాఁడ: నిదే త్వదీయ సే
నలఁ బగిమార్చి మామనుజనాయకుని న్విడిపించుకొంటి, బె
బ్బులి పెనువాతఁబడ్డవృషమున్వలె; వీరుఁడవేన్, సుశర్ముఁడా!
వెలువడి వచ్చి వేగ విడిపించుకొనంజనుఁ గ్రమ్మఱన్ నృపున్.

సుశ—ఏమిది! వాఁడు నన్నే పేర్కొని పిలుచుచున్నాఁడు! ఓవిక్రమభుజా! నీ విందు నిలువుము. నేను బోయి వానిని స్వర్గమున కంపివచ్చెదను—ఓరిమూర్ఖా!

క. ఇదె వచ్చుచు నున్నాఁడను
బదరక క్షణకాల మచట వదరక నిలుమీ
యిదె నాప్రతాపశిఖకి
య్యెదన న్నీ వింధనంబ వయ్యెద వాకటన్.

[తెరలో]

నీవు నిక్కంపుఁ బౌరుషశాలి వగుదువేని, న న్నెదిరించి ప్రాణమును మానమును దక్కించుకొని పొమ్ము.

సుశ—ఊరక వదరఁబోకు. నీకండగర్వ మిప్పుడేయుడఁగును. నేను దారసింపవఱకేకాని యామీఁదట నీనోటినుండి మాటరాదు.

(అని సత్వరముగాఁ బోవుచున్నాఁడు)

విక్ర—ఓభటులారా! నాకృపాణమును ధనుర్బాణములను వేగఁ గొనిరండు.

[తెరలో]

ఓవిక్రమసేనా! మూర్తీభవించిన వీరరసాధిదేవతవలె నీవీర పురుషుఁ డెవఁడో గదాఘాతములచేత మనరాజును జదియమోఁదు చున్నాఁడు. వేగ వచ్చి యీతని ప్రాణరక్షణము చేయుము.

విక్ర—ఓసుభటా! ఆయుధములు వేగఁ దెమ్ము.

భటు—ఇవిగోఁ దెచ్చినాను. (అని చేతి కిచ్చుచున్నాఁడు)

విక్ర—ఇదిగో నేనువచ్చితిని. మారాజును విడువుము. నేను దారసించులోపల విడువకుంటివా, నీప్రాణములు నీవి కావు. నాచేతి ఖడ్గము దయయు గియయు నెఱిఁగినదికాదు సుమా. (అని పరుగిడు చున్నాఁడు) [తెరలో]

త్రిమూర్తులవలె వచ్చిన యీముప్పురిలో నొకఁడు ముందు విరాటుని గొనిపోవుచున్నాఁడు. అయ్యో! విరాటుఁడు తప్పించుకొని పోయెనుగదా! ఇంకొకఁడు గదాఘాతముచే మనరాజును మూర్ఛ పుచ్చినాఁడు. అయ్యో! ఇఁక నేమున్నది? ఓసేనాపతీ! వచ్చితివా? ఇఁక రాజునకు భయము లేదు.

వల—ఓదామగ్రంథీ! నీ వీసుశర్మను గొని విరాటునివెనుకఁ బొమ్ము. నేనీవచ్చినవానినిఁ బాఱఁద్రోలివచ్చి నిన్నిప్పుడే కలిసి కొనెదను.

విక్ర—ఓరీ! సరాధమా! నీ వింకను మారాజును విడువనే లేదుగా? నాచేతఁ జావుమని విధి నీనొసట వ్రాసియుండ, సామవచన ములతో నీ వెట్లు విడుతువు?

వల—ఓవిక్రమహీనా! నాముందఱ నీవృథాప్రలాపములు ప్రేలక పౌరుషశాలివేని నీరాజును విడిపించుకొమ్ము. కార్యముల చేత నేమియుఁ జేయఁజేతఁగాక నీవిప్పుడు మాటలచేతఁ జేయుచున్నావు.

విక్ర— ఇఁక ములుకులచేత నేకాని పలుకులచేత నేను నీ కుత్తరమియ్యను.

వల—నన్నుఁ దారసించినతరువాత నీ వీఁక వేనితోను నా కుత్తరమియ్యవు. నీవు చేసినపాపముల కుత్తర మిచ్చుట కయి నిన్ను యమసన్నిధానమునకుఁ బంప నాచేతి గద వేగిరపడుచున్నది. పాటక నిలువుము.

[తెరలో]

అయ్యో! వీఁడు ప్రళయ కాలదండధరునివలె మాటు లేక మల యుచు నడ్డుపడిన యోధవీరుల నెల్ల గదాఘాతమునఁ జదియ మోఁదుచు మన సేనాపతితల భిన్నము చేసినాఁడు! పిడుగడిచిన తాళమువలె నేలఁగూలి విక్రమభుజుఁడు కొట్టుకొనుచున్నాఁడు. నెత్తురు వఱదలు కట్టుచున్నవి. సేనాపతిమేన ప్రాణములు లేవు. హావిక్రమభుజా! హాసేనానీ! విరాటసేనాసముద్రము నీఁదివచ్చిన నీ వీవంటలవాఁడను చిఱుకాలువను దరింపలేక మునిఁగి చచ్చితివా?

వల—మీ సేనాపతి నిహతుఁడయినాఁడు. మీ సేనలో నన్నెది రింపఁగల బిరుదుమగ లెవ్వరైనఁ గలిగిరేని రండు. అందఱివి సేనా పతి పోయినతోవనే పంపెదను. ఏమి! ఎవ్వరును రా రేమి?

సుశర్మసైనికులు—ఓపాపపుదైవమా! అతిప్రయాస లబ్ధమైన మా గెలుపు నంతను నిమిషములో నిష్ఫలము చేసితివి! లోకములో నిన్ను నమ్ముకొన్నవాఁ డెవ్వఁడు బాగుపడును? క్షణకాలముక్రింద మాలోనుండి యింతలోనే మమ్ము విడిచిమాపగవారి చెంతఁ జేరితివా?

సుశర్మ—(మూర్ఛ తెరలి) ఎవఁడురా నన్నుఁ బట్టుకొన్న వాఁడు? మనవాఁడా? పగవాఁడా?

దా—నీశత్రుఁడను, నీ విప్పుడు విరాటునకు దాసుఁడ వయితివి. ఆతని యాజ్ఞానుసారముగా నర్హదండనమును బొందుట కయి నీ విప్పుడాతనికొలువుకూటమునకుఁ గొనిపోఁబడుచున్నావు.

వల—అది యేమి? దామగ్రంథీ! సుశర్మ మూర్ఛ తేఱినాఁడా?

దామ—మూర్ఛ తేఱి వీఁడు విడిపించుకొనఁ బెనఁగులాడుచున్నాఁడు. నీవిటురమ్ము.

వల—ఇదిగో నేను వచ్చి యీతాళ్ళతోనే వీని పెడ ఱెక్కలు విఱిచికట్టెదను.

సుశ—ఇట వచ్చితివా నిన్నే విఱిచికట్టెదను.

వల—ఇదిగో వచ్చితిని. నన్నుఁ గట్టవేమి? నీగర్వభంగమయినదా? యమపాశములవంటి యీపాశములతో నిన్ను బంధించినాను. శక్తి యున్నచోఁ దెంచుకొమ్ము. ఓవిరాటమహారాజా! ముందుగా నీ వీతంత్రీపాలునితో నడచి మనని వేశమును జేరుము. నీసుఖవార్త దెలియక యంతఃపురకాంతలు తల్లడిల్లుచుందురు. మీ వెనుకనే మేమును మనపశుగుణములను దొంగిలిన యీనరపశువును మీసన్నిధి కీడ్చుకొనివచ్చెదము.

విరా—తంత్రీపాలా! దారితీయుము.

తంత్రీ—ఇటు. ఇటు.

వల—ఓసుశర్మా! మ మ్మాయాసపెట్టి యీగుదెబ్బలు తినక బుద్ధిమంతుఁడ వయి శీఘ్రముగా నడువుము. నడవ పెనఁగితివా తావు చేరునప్పటికి నీశరీరములో గట్టియెముక యొక్కటి యుండదు.

(సుశర్మసైనికులు దీనముఖములతోఁ జూచుచున్నారు.)

ప్రథమభటుఁడు—వారు మనరాజుతో దృష్టిపథమును దాఁటిపోయినారు. ఇఁక మనకుఁ బ్రాణభయములేదు. మనము మెల్లఁగా నడచి సేనతో ముందు నడచిన సత్యసేనుని గలిసికొని, రాజును రక్షింపఁ బ్రయత్నము చేయుదము రండు.

ద్వితీయభటుఁడు—వారు మఱికొంతదూరము సాగిపోనీ, మనము మెల్లఁగాఁ బోవుదము. కార్యసాధననిపుణు లెప్పుడును త్వరపడఁగూడదు.

(అందఱు నిష్క్రమించుచున్నారు)

పంచమాంకము

రంగము—విరాటరాజు సేనాని వేశము.

[సింహాసనాసీనుఁడయి విరాటరాజును, సమీపమున నర్హపీఠముపైని తంత్రీపాలుఁడును, కొందఱు భటులును ప్రవేశించుచున్నారు.]

విరా—ఓతంత్రీపాలా! ఇటువంటి శ్రవణవిదారణమైన దారుణ వార్తవినియు హృదయము పగులక ఱాతిగుండెవాఁడనై బ్రతుకు చున్నాను! హా! ప్రాణేశ్వరీ! హా! సుధేష్ణా!

ఉ. ఒం డననేల? సింహబలు సోదరివయ్యును వీరమాతవై
యుండియు వీరపత్ని వన నొప్పియు ముక్కున నూర్పు గల్గి నే
నుండఁగ దాయచేత నయయో కొనిపోఁబడితే? యనాథ యు
ట్లుండజయాన! యీమొదలియం దెటునిల్పుదునింకఁ బ్రాణముల్?

ఓభటులారా! దేవి యేవంకకుఁబోయినది? కంకభట్టాను లెటుచనిరి? అసత్యసేముఁడు—అపాపాత్ముని పే రుచ్చరింపరాదు.

ఉ. ఎక్కడ కాన్నృపాలపశు విప్పుడు నాప్రియఁ గొంచుఁ బోయెనో
యెక్కటిఁ గూడముట్టి మదహీనకఠోరకఠారధారచే
వ్రక్కలు చేసెదం దనువు వ్రక్కలు ముక్కలొనర్చెదం దలల్
చెక్కలు వాపెదన్ సతిని దెచ్చెదఁ దెచ్చెదఁ జింతఁ బుచ్చెదన్.

(అని ఖడ్గహస్తుఁ డయి లేచుచున్నాఁడు.)

మంత్రీ—ఓమహాప్రభూ! సేవకుఁడ నే నుండ దేవర కీశ్రమ యేల? కంకభట్టారకుఁడే యింతకు నావైరిభూకాంతుని నంతకుఁ జెంతకుఁ బుచ్చకుండిన యెడల నేనుబోయి తోడ్పడి యాతని సవలీలం దునిమి దేవిని దెచ్చి యిచ్చట నున్నట్లు నీకు సమర్పించెదను.

విరా—అటువంటి క్రూరకిరాతుని చేతఁ జిక్కి యింకను దేవిప్రాణములు చిక్కఁబట్టఁ గలుగునా? నాఁడు ధనగుప్తుఁడా మృత్యుదేవత వాతఁబడి పురుషుఁ డగుటచేత మరల బ్రతికి బయలఁ బడఁ గలిగెనుగాని యీయబల యెట్లు తప్పించుకొని రాఁగలుగును? ఈయుడియాసతోఁ బని లేదు.

భటులు—ఓమహారాజా! దేవిని దేవేంద్రునివలె సహస్ర దృష్టులతోఁ జూచుచుఁ గంకభట్టారకుండు కాపాడుచుండుటచేత దేవిచెంతఁ దేఁటిచూచుటకైనను సత్యసేనుని సేనకు సాధ్యము కాలేదు— అదె ధనగుప్తుఁడు రోఁజుచుఁ బరుగెత్తుకొని వచ్చుచున్నాఁడు. అతఁడు యుద్ధవార్తను విన్నవింపఁ గలఁడు.

[కొందఱు సైనికులు వెనుక రా ధనగుప్తుఁడు ప్రవేశించుచున్నాఁడు]

ధన—(వగర్చుచు)—ఓ—ఓ ఓమహారాజా! సత్య—సత్యసేనుఁడు—

విరా—ఏమి చేసినాఁడు?

ధన—పాఱి—పాఱిపోయినాఁడు.

విరా—ఊపిరి సంబడించుకొని కొంచెము తాళి మఱి చెప్పు.

ధన-(తెప్పిరిలి) కంకుభట్టారకు దాడికిఁ దాళఁజాలక సత్యసేనుఁడు పరాజితుఁడై పలాయితుఁడయ్యెను. దేవి సురక్షితయైయున్నది.

విరా—ధనగుప్తా! కంకుభట్టారకుని దాడికిఁ దాళఁజాలక సత్యసేనుఁడు పరాజితుఁడయి పలాయితుఁడగుట నీవు కనివచ్చితివా? విని వచ్చితివా? దేవి సురక్షితయై యుండుట నిశ్చయమేకదా? నిత్య సత్యుఁడ వని ని న్నెఱిఁగియుఁ బగతునిచే భంగపడి సంచలత నొంది యున్న నా డెంద మిప్పుడు నీవు చెప్పిన మేలివార్త నొకపట్టున నమ్మఁజాలక సందేహపడుచున్నది.

ధన—ఓమహారాజా! విన్నది కన్నట్లు నే నెన్నఁడైనవిన్న వింతునా? సత్యసేనుఁడు సిగ్గువిడిచి పాఱుచుండఁగా నే నీ కన్నులారజూచియే యీశుభవార్తను దేవర చెవిని వేయువడివడి బరుగిడివచ్చినాఁడను. ఇఁకమీఁదివృత్తము వించుకసేపు తత్తఱపాటు మాన్పి సస్థత నొంది యీయిడల్లి యుండు మనుఁడు. కంకుభట్టారకుని వెంటఁజక్కఁ జెమర్పకవిచ్చేసెడు సుధేష్ణాదేవియొక్క శుభస్వరూపమే క్షణకాలములోఁ బ్రత్యక్షముగా దేవర డెందములోనిసందియమునుదీర్పఁగలదు.

విరా—నీవాక్కు ఫలించి యంతటిభాగ్య మిప్పుడీకన్నులకుఁ గలుగవలెనుగదా? బ్రాహ్మణుఁ డయ్యును బరాక్రమమున మనకంకు భట్టారకుఁడు బవరముల నాఁటి తేటినక్షత్రియవీరుని నోర్వఁగలుగుట నాపాలిటి భాగ్యదేవతయే యీతని రూపమును ధరించి న న్ననుగ్రహింప వచ్చిన దని భావించెదను.

తంత్రీ—అస్త్రవేత్తలైనబ్రాహ్మణసత్తము లుత్తమక్షత్రియుల నోర్చుట యది క్రొత్తగాదు.

క. జమదగ్ని కుమారుఁడు మును
గమరంబున నిరువదొక్క సారులు నృపులన్
సమయించి నెత్తురుమడువులు
సమదగతిం జేయలేదె క్ష్మాతలమందున్.

ఈమహాద్విజుని శౌర్యవిశేషమును నేనుబూర్వము హస్తినాపురమునం దుండినప్పుడే యెఱిఁగినవాఁడను. ఈతఁడు ధనురాచార్యుఁడైనద్రోణాచార్యుని శిష్యుఁడు. శౌర్యసంపదచేత నీతనిని క్షత్రియులలోనుత్తమ క్షత్రియుఁ డనవచ్చును.

విరా—ఓధనగుప్తా! క్రూరజనాగ్రగణ్యుఁడైన యీసుశర్మ తమ్ముఁడు దేవిని జెఱగొనిపోవుచుండఁగా వీరాగ్రేసరుఁడగు కంకుభట్టారకుఁ డడ్డుపడి పోరాడి డేగ నోటఁబడ్డ పారావతినిబోలె రాణినెట్లు విడిపించెనో సవిస్తరముగా వివరింపుము.

ధన—మొదటినుండియు నే నచట లేను. యుద్ధ మెట్లు నడచుచున్నదో చూచివచ్చి యెఱిఁగింపుమని యుత్తరకుమారుఁడు పంపఁగా నేను వచ్చునప్పటికే మార్గమధ్యమునముందు పలాయితుఁడగుచున్న సత్యసేనుఁడును వెనుక వానిని దఱుముచున్న కంకుఁడును నాకెదురుపడిరి. సంగరవృత్తాంత మాద్యంతము దేవర కీసైనికులు విన్నవింపఁగలరు. ఓసైనికులారా! మీరు కన్నది విన్నవింపుఁడు.

సైని—ఓమహారాజా! దేవరవారు పగతురచేఁ బట్టుపడిరన్న పిడుగువంటి దుర్వార్త చెవినిబడఁగానే దేవిగారుమూర్ఛపడి మొదలు నఱికిన రంభాతరువువలె నేలఁ గూలి సఖీజనశైత్యోపచారములచేఁ గొండొకవడికిఁ దెప్పిఱిలిరి.

విరా—అక్కటా! దేవి కెంతసంతాపముకలిగినది! అనంతరము.

సైని—అంత నంతఃపురకాంతలు చింతాక్రాంత లయిభయభ్రాంతిచే దాయాలు వచ్చి తమ్ము దొమ్మి చేయుదురని నానాముఖములఁ బఱవఁ జొచ్చిరి. కంకుభట్టారకులవారు వారిసంభ్రమమును వారించి ధైర్యముచెప్పి దేవీపురస్సరముగా వారినందఱినిగూర్చుకొని మావెంటఁ గృతకాద్రికందరమునకుఁ గొనిపోవుచుండఁగా దారిలో సత్యసేనుఁడు తనసేనతో వచ్చి తాఁకెను.

విరా—తరువాత?

సైని—తరువాత మనకంకుభట్టారకుండు మొగంబు జేవురింపఁగనుంగవ విస్ఫులింగంబులుగురియ మూర్తీభవించిన వీరరసాధిదేవతయో యనన్యాగ్రహవ్యగ్రుఁడై మహోగ్రంబుగా సత్యసేనునివంకఁ జూచుచు-

ఉ. వీరుఁడ వౌదు స్త్రీలకడ బీరముఁ జూపఁగ వచ్చినావె? యో
రోరి నరాధమా! నిలువు మొక్కనిమేషము పాఱిపోక; నీ
శూరత యెల్లఁ దెల్లమగుఁ జుమ్మని యమ్మరిఁ బోసి యేసినన్
నోరను నెత్తు రొల్కఁబడె నొచ్చి యతం డరచచ్చి యుర్వరన్.

విరా—మేలు! మేలు! ఆపయిని?

సైని—ఆపైని మఱి యేమున్నది? ఆతులువ తెలివిరాఁగానే లేచిమఱియుద్ధభూమినినిలువనొల్లక కాళ్లకుబుద్ధిచెప్పియూడనిఁబాఱెను

విరా—ఔరౌరా! ఏమి యీపౌరుషము! ఓకంకుభట్టారకా! ఒక్కసారి నీ గాఢాలింగనమిచ్చి నన్ను గారవింపుము.

(అప్పుడు కంకుభట్టుసుధేష్ణాసహితముగాఁ బ్రవేశించుచున్నాఁడు)

కంకు—అమ్మా! నామాట నీవిప్పుడైనను నమ్మెదవా? అదె మహారాజగారు సుఖాసీనులయి యెట్లు కూర్చున్నారో చూడు. మన వలలుఁడు కార్యసాధనదీక్ష వహించి పోయినప్పుడును గార్యసిద్ధి గాకుండునా?

సుధే—ఓమహాత్మా!! నా కిట్లు నేత్రోత్సవముచేయుచున్న యతఁడు నిజముగా నాప్రాణనాథుఁడగునా? ఇప్పుడు సహితము నా చిత్తమునాకన్నులనునమ్మజాలకున్నది. ఇదియింద్రజాలము కాదుగదా! ఒక వేళ స్వప్నమేమో! కాదు కాదు. నేను మేలుకొనియే యున్నాను. ఓదైవమా! ఇది మాయచేయకనిజము చేయుము. నాప్రాణేశ్వరుఁడు నామాటకు మాఱుపలికిన నిది మాయకాదని నమ్మవచ్చును. (దాపునకుఁబోయి) ఓప్రాణనాథా!

విరా—(లేచి) ఓ ప్రాణేశ్వరీ!

సుధే-(తనలో) ఇది నిస్సందేహముగా నాప్రాణేశ్వరునికంఠస్వరమే. (గాత్రస్పర్శనము చేసి) ఇంక మాయ లేదు. (ప్రకాశముగా) ఓమనోవల్లభా! ఏమి నాపుణ్యము! మీరు రాయ కాలమృత్యువునోటఁబడియు విడివిడి యిప్పుడు మరల నాకంటఁబడుచున్నారు!

విరా—ఇది వలలుఁడు చేసిన యుపకారము. అతఁడు సాహసాద్రణరంగభీముఁడయి శత్రువులమీఁదఁబడి పలువురఁ బొలియించి పోయిన వనుకొన్నప్రాణముల నే మరల నిలిపినాఁడు. నీ వెట్లాదురాత్ముని పాలఁబడక మానప్రాణములు దక్కించుకోఁ గలితివి?

సుధే—ఈద్విజసార్వభౌముని యనుగ్రహమువలన (అనికంకుని జూపుచున్నది.)

విరా—ఓకంకుభట్టారకా! సహస్రనమస్కారములు. చేరవచ్చి యొక్కసారినీపరిష్వంగ సౌఖ్య మిచ్చి నన్నుఁ జరితార్థుని జేయుము. నేను సహస్రజన్మము లెత్తినయెనను నీఋణలేశమును దీర్చుకోలేను. (అని కౌఁగిలించుకొనుచున్నాఁడు.)

కంకు—విజయోస్తు! మహారాజా! నా కిప్పుడు జన్మసాఫల్యమయినది.

విరా—నారాజ్యమును బ్రాణములును మీరిచ్చినవే. ఇటువంటిప్రాణదాతకు నే నేమి సమర్పించి సంతోషపెట్టఁగలను?

గీ. మృత్యుదంష్ట్రాంకురంబుల సిక్కికొన్న
నన్ను విడిపించె వలలుఁడు నాగబలుఁడు;
పట్టువచ్చినఖలుబారిఁ బడక యుండఁ
గాంతఁ గాపాడితివి నీవు కంకుభట్ట.

దీని నంగీకరించి నాభక్తి కానందింపుము. (అని తనమెడ నున్నరత్నహారమును దీసి యాతనికంఠమున వేయుచున్నాఁడు.)

కంఠీ—దేవరవారి యీచల్లనిమాటమాత్రముననే నాకు సకల సత్కారములును జరిగినవి! వేఱుగఁ గంఠమాలయేల!

విరా—నేను జేసిన యీసత్కారము మీరొనర్చిన యుప కృతికిఁ దగినది కాదు. కొండంత దేవరకుఁ గొండంతపత్రి యెవ్వరు సమర్పింపఁగలరు?

కంఠు—తనయేలికకయి ప్రాణములు డాపక పోరాడుట భృత్యసామాన్యధర్మము. అంతకంటె మే మధికముగాఁ జేసిన దేది యులేదు. స్వకృత్యమును నిర్వహించిన మమ్మింత పొగడనేల! ఈ యపూర్వసమ్మానము దేవరవారి గుణగ్రహణ పరాయణతను దెలుపునుగాని మాయర్హతను గాదు.

విరా—ఈవిషయమున మన మేకీభవింపఁజాలము. అది పోనిమ్ము. దేవిని జెఱగొనవచ్చిన యాదురాత్ముఁడు ప్రాణములతో దప్పించుకొని పోఁగలిగెనా?

కంఠీ—నంటయిల్లు చొచ్చినకుందే లెందుఁ బోఁగలదు! అదె యానరపశువును మనసైనికు లిలు కీడ్చుకొని వచ్చుచున్నారు.

విరా—క్షణకాలము వానిని దూరముగా నుండనిండు. మన వలలుఁడును దామగ్రంథియు సుశర్మనిటఁ గొనివచ్చుచున్నారు— ఓధనగుప్తా! మేము మరలఁ బిలిచినదాఁక నీ వించుకతడ వావలికిఁ బోయి యాదుష్టునికడ నేమఱక కాచి యుండుము.

ధన—చిత్తము. (అని పోవుచున్నాఁడు)

కంఠీ—ఆసుశర్మ యెట్లు బెదురుగదిరి వడఁకుచున్నాఁడో!

[అంతట వలలదామగ్రంథులతో సుశర్మ ప్రవేశించుచున్నాఁడు]

విరా—(లేచి యెదురుగాఁబోయి) "ఓహోహో! సుశర్మ మహారాజులవారా? దయచేయుఁడు. బహుకాలదర్శనము! ఏలినవా రెప్పుడును బగవారికి లోఁబడువారు కారుగదా!" ఇది యింతకు

మున్ను దేవరవారు నాకుఁ జేయ ననుగ్రహించిన సమ్మానమునకుఁ బ్రతిసమ్మానము.

సుశ—(తనలో) దీనికేమి యుత్తరము చెప్పను? ఇప్పుడు భీతిచేత నాయొడలు వడఁకుచున్నది· నాలుక తడఁబడుచున్నది, గుండెలు కొట్టుకొనుచున్నవి. అయినను గాంభీర్యము తెచ్చుకొని తగినసమాధానము చెప్పి నిక్కపు ధైర్యశాలివలె నటింపఁ బ్రయత్నించెదను. (ప్రకాశముగా) ఓరీ! నృపాధమా! ఇంతలోనే నీ కీ కండకావర మేటికి? గడియక్రిందటి నీయవస్థను స్మరణకుఁదెచ్చుకొని మఱి మాటాడుము. విధిదోషముచేతఁ బరాభూతుఁడైన వీరపురుషునిఁ బరిహసించుట యుత్తమక్షత్రియ లక్షణముగాదు. ఇట్లు పరిహాసము చేసినంతమాత్రముననే నీ వధికుఁడవు కావు.

విరా—"నీ నోటికడ్డులేమిగనుకఁ గావలసినన్ని దురుక్తుల నిప్పుడే ప్రేలుము. ఱేపు నీజిహ్వా నీకువశముగాదు. తెల్లవాఱిన తరువాత నీవు మరల సూర్యునిముఖమును జూడఁబోవు."

సుశ—(తనలో) ఇతఁడన్నంతయుఁ జేయునేమో! ఏమిచేయుదును? హాదైవమా నా కెట్టిగతి తెచ్చిపెట్టితివి! ఓధైర్యమా! నన్ను విడనాడి పోఁబోకు. (ప్రకాశముగా) స్వపౌరుషముచేత నన్ను గెలువఁ జేతఁగాక యన్యుఁడు లోఁబఱిచినప్పుడు నాముందఱ సిగ్గుమాలి యీగర్వోక్తు లేల ప్రేలెదవు?

విరా—ఓరోరిదురాత్మా! నన్నింతకమున్ను మూర్ఛితునిఁ జేయుట నీపౌరుషమో నీసేనాని యైనవిక్రమభుజుని పౌరుషమో స్మరణకుఁ దెచ్చుకో. ఆసుకృతాత్ముఁడు వీరస్వర్గమును జూఱఁగొనఁగా, 'పాపీ చిరాయు' వన్నట్లు నీవు బ్రతికి లజ్జలేక యాతని పౌరుషమును నీపౌరుషమునుగాఁ బరిగణించుకొనుచున్నావు.

సుశ—నేనుబాపాత్ముఁడనా! ఏమియీయున్మత్తప్రలాపములు!

విరా — నావి ప్రలాపములో యమోఘవాక్యములో యిప్పుడే తెలిసికోఁగలవు. త్రుటికాల మోర్చియుండుము. పాపాత్ముఁడ వన్న నీ కెంత కోపము వచ్చినది! ఆపదలో నున్నప్పు డన్యకళత్రమునకు ద్రోహము దలఁచిననీవుపాపాత్ముఁడవుగాక సుకృతాత్ముఁడవగుదువా! ఔనౌను! నేనే చెప్పఁదలఁచితిని. ఈరాత్రియే విగతప్రాణుడవు కానున్నందున, 'సుకృతిగతాయు' వన్నట్లునీవుసుకృతాత్ముఁడ వేయగుదువు?

సుశ — నిరాయుధుఁ డయి చేతఁ జిక్కి యున్న యరాతిని జంపఁబూనుట పౌరుషముగాదు, ధర్మమును గాదు.

విరా — ఇది యింతకుముందు నీవలన నేర్చుకొన్న పౌరుషమే. నీవు నేర్పిన నీతిని నీవిషయముననే ప్రయోగింపవలెను. దుష్టు లన్యుల విషయమున ధర్మమును దలఁపకపోయినను స్వవిషయమునైనను ధర్మమును బేరుకొందురు. నీవు నేర్పిన ధర్మం బింకొకటి గలదు. నీకు సుకృతత్వసిద్ధి యగునప్పుడు నీబంధువులు నీవద్దనుండి వేడుక చూచి సంతోషపడవలెనుగాదా? —ఓభటులారా! ఈతని మరణ మహోత్సవ సందర్శనార్థ మయి యంతఃపురకాంతలను జెఱగొన నేతెంచిన మహానుభావుని నీతని తమ్ముని నిటకుఁ దోడ్కొని రమ్మని మన ధనగుప్తునితోఁ జెప్పి రండు.

భటులు — మహాప్రసాదము. (అని పోవుచున్నారు.)

విరా — సుశర్మా! నీనీతి నీవు మఱచిపోకు. భ్రాతృవధోత్సవముతో నీతమ్మునికి నేత్రపర్వము చేయవలెనుగదా? చెప్పు.

సుశ — (మేను చెమర్ప వడఁకుచున్నాఁడు.)

విరా — ఏమి? నోట మాటరా దేమి? ఓరిపిఱికిపంద! ప్రాణభీతిచేత గాలిలోని పూరిపుడకవలె నొళ్లు కంప మొందుచున్నావు!

సుశ — (గద్గదస్వరముతో) దయ-దయ-దయయే పరాక్రమశాలి కలంకారము.

[బద్ధుఁడయిన సత్యసేనుఁడు ధనగుప్తాదుల వెంటఁ బ్రవేశించుచున్నాఁడు.]

సత్య—(తనలో) ఇది యేమి! విజయశాలియైన నాయన్న గారే యిచ్చట ఘనపాశబద్ధు లయి విజితుఁడైనవిరాటరాజు ముందఱ నిలిచి యున్నట్లు కనఁబడుచున్నారు! ఇది యేదో యింద్ర జాల మయి యుండవలెను.

ధన—ఓరీ! మదాంధా! మహారాజపత్నిని జెఱఁగొన నిన్ను బనిచిన నీయన్నగారియవస్థను గన్నులారఁ జూచినావా?

సత్య—ఇప్పుడు నాకన్నులే నన్ను మోసపుచ్చుచున్నట్లున్నవి. ఇది యేదో రాక్షసమాయ—మహేంద్రజాలము—ఇదికనుకట్టే కాకుండిన పక్షమున, జాముక్రింద ధండనోద్దండవిజయవిరాజితుం డయి నిందు కొలువుండి పరాజితుం డయి పట్టువడిన విరాటున కహ్వా దండనము విధింపఁ గూరుచుండియుండిన యితఁ డింతలో నావిరాటునకే భృత్యు డయి మ్రోల నిలుచుండుట యెట్లు సాధ్య మగును?

ధన—ఓసత్యసేనా! నీకన్నులే నిన్ను మోసపుచ్చుచున్న వేమి? నీవు సత్యసేనుఁడ వగుదువో కావో చూచుకో. నీవు సత్యసేనుఁడవు కాకుందువేని, యితఁడు నీయన్న సుశర్మఁడును గాకపోవచ్చును.

విరా—ఓసుశర్మా! నీవు పరలోకయాత్రకుఁ బోవనున్నావని విని నీతమ్ముఁ డితఁడె నిన్నుఁ జూడ వచ్చియున్నాఁడు. మరణమునకు ముందు నీవు నీభార్యకుఁ జెప్పవలసిన పలుకు లేవేని గలవేని యిప్పుడే యీతనితోడఁ జెప్పిపంపుము.

ధన—స్వామీ! ఈటనికి భ్రాతృస్నేహము మెండు. ఇతఁ డగ్రజుని విడిచి యరనిమిషమైన నుండజాలఁడు. యమమందిరమున కన్నకుఁ దెవ్వచూపుచు నాతనితోడనే యితఁడు ముందు నడుచును.

సుశ—ఓపలువలారా! పరాజితు డయియున్నవాని బరిహా సించుట శూరధర్మము గాదురా.

ధన—ఓహో! నీనోటినుండి యెంత దొడ్డమాట వచ్చినది! పట్టుపడిన నన్నుఁ బరిహసించినప్పు డీధర్మ మెందుఁ బోయినది?

విరా—నీధర్మము స్వాచరణమునందు నీకుఁ బనికిరాకపోయి నను బరోపదేశమునకయినను బనికి వచ్చుచున్నది. మే మన్నది సత్యము కాక పరిహాస మయినట్లు నీ వేల తలఁచెదవు? నీమరణవిష యమున నీ కింకను సందేహమున్న—

సుశ—(తనలో) ఇతఁడు నన్ను వధింపఁ గృతనిశ్చయుఁడయి యున్నట్టే కనఁబడు చున్నాఁడు. ఓధైర్యమా! నేను బ్రార్థించు చున్నను నావద్దనుండక పరుగెత్తెద వేమి? ఓభయమా! నిన్నెవరు రమ్మన్నారు? నామనసు చొచ్చి యిల్లు కలఁచెద వేమి? (ప్రకాశ ముగా) తమ్ముఁడా! నోటమాట—

సత్య—(తనలో) ఇతఁడు నిశ్చయముగా నాయన్నగారే. వీ రన్నమాట యసత్యము కాదు. (ప్రకాశముగా) అన్నయ్యా! తడఁ బడఁబోకు. వీరితో నీపక్షమున నేను మాటాడెదను.—ఓకరుణాళు లారా! చేతఁజిక్కిన శత్రువునుజంపఁ జూచుటమీకిది యేటిపౌరుషము?

ధన—నేను త్తరము చెప్పెదను. ఓభటులారా! "వీఁడు సురా పానము చేసిన వానివలెఁ బ్రేలుచున్నాఁడే"

సత్య—కుటిలమాటలాడుటకు మీ కిప్పుడుసమయము వచ్చినది.

ధన—ఓభటులారా! "వీని కేమైన నున్మాద మున్నదా?" "ఇట్లు కాఱులు ప్రేలుచున్న యీతుంటవాలుక కోయక కత్తిచేతఁ బట్టుకొని యూరక చూచుచున్నా రేమి?" ఓసత్యసేనా! నన్నెఱుఁగు దువా? నేటిప్రాతఃకాలమునం దీమాటలు నీచే ననిపించుకొన్న ధనగుప్తుఁడను నేను. నీమాటలు మరల నీకప్పగించి వేసినాను. నే నిప్పుడైనను నీకు స్మరణకు వచ్చినానా?

సుశ—(తనలో) వీఁడు మే మప్పు డన్నమాట లెత్తిపొడుచు చున్నాఁడు. ఇఁక మాటకుమాట యని వీరిని గదలించినఁ బ్రయో జనములేదు. మంచిమాటలతో వీనిమనసు కరఁగింపఁ జూచెదను. (ప్రకాశముగా) ఓవిరాటమహారాజా! నీ వేమో కరుణాసాగరుఁడ వని చెప్పుకొందురే? నీకీ నిష్కరుణత యెక్కడనుండి వచ్చినది?

సుధే—(రహస్యముగా) ఓప్రాణవల్లభా! నీవీతనిప్రాణములు గొనఁగూడదు.

విరా—(రహస్యముగా) ఓహృదయేశ్వరీ! ఎప్పుడును నేనీతని వధింపఁ దలఁచుకోలేదు. వినోదార్థముగాఁ గొంతతడ వీతని నొక యాట యాడించి విడిచిపెట్టెదను. నీవితనిపక్ష మవలంబించి మా టాడు చుండుము. (ప్రకాశముగా) ఓసుశర్మా! కరుణయన్న దివ్య వాక్కు నీనోటనుండి వచ్చి చెడిపోవుచున్నది—ఓప్రాణేశ్వరీ! "పా పము! ఈదొరగారి భార్యకు పసుపుకుంకుమములలోనే వైధవ్యదుఃఖము సంభవించుచున్నదిగదా!"

సుధే—ఓప్రాణనాథా! మహమూలమున మనశత్రువునకు సహితమట్టివిపత్తు పుట్టరాదు.

కంక—(రహస్యముగా) అమ్మా! నీవు నీపూనికను విడువక యేలాగునైన నీతని విడిపింపుము.

సుధే—(రహస్యముగా) ఓకంకభట్టారకా! దయార్ద్రహృద యులైన రాజుగారిచిత్త మెన్నఁడైనఁ గ్రూరకార్యమునకుఁ జొరఁ బాలునా? మీరు నిర్విచారముగా నుండుఁడు.

సుశ—అమ్మా! ఈసభలో నీకొక్కదానికిఁ దక్క మఱి యెవ్వరికిని నామీఁద దయపుట్టకున్నది.

వలలుఁడు—ఏలపుట్టును? ఆమెవలె నిక్కడ మఱియెవ్వరును స్త్రీలులేరు. పిఱికితనముచేత స్త్రీతో సమానుఁడవు నీవు మఱి

రొక్కడ వున్నావు. మీయిద్దఱికిని దక్క నిక్కడ మఱిమెవ్వరికిని నీమీఁద జాలిపుట్టదు.

సుశ—(తనలో) ఓ భాగ్యదేవతా! నన్నీతనిచేతఁ జిక్కించిన చెలువుతోఁ దృప్తినొంది యీతనిడెందమందు నామీఁద దయనైనఁ బుట్టింపరాదా? నమ్మించి చెఱచిన యీభాగ్యదేవత నేల పేరుకొన వలెను?

క. భాగ్యము నె నమ్మికొన్న య
భాగ్యుఁ డెవఁ డభీష్టసిద్ధి పడయంగలుగున్
భాగ్యము నమ్మించి ననున్
భోగ్యావసరమున మోసపుచ్చదె నేఁడున్?

ఇఁక నే నీరాజునే కనికరము పుట్టునట్లు ప్రార్థించెదను.

విరా—ఓసుశర్మా! పాపపరిహారార్థముగా నీశ్వరప్రార్థనము చేసి యాసన్నమరణమునకు సంసిద్ధుఁడవు కమ్ము.

సుశ—(తనలో) ఎప్పుడో రోగములచేత విడువవలసిన యీ శరీరము నిప్పుడే విడుచుట కోర్చుకొందునుగాని యావలి నరకబాధలను దలఁపునఁ దెచ్చి నామనస్సు నన్ను భయపెట్టుచున్నది. ఏమి! ఈమానో వేదన! నామనస్సులో నిప్పుడు వేయి తేళ్ళును జెఱ్ఱులును బ్రాఁకుచున్నట్టున్నవి. (ప్రకాశముగా) ఓరాజా!—(అని తలవంచు కొనుచున్నాఁడు)

విరా—వ్రేలుమొగము వేసికొనుటయేకాని మొగము పైకెత్తి దేవుని వేఁడికోవేమి?

వల—హృదయము పాపములతో నిండియున్నప్పుడం దీశ్వరునిఁ బ్రవేశపెట్టుట కవకాశ మెక్కడ నుండును?

క. సుజనుఁ డెపుడైన దేవుని
భజియించుచుఁ బ్రీతితోడఁ బ్రాణము విడుచున్

కుజనుఁడో యీశ్వరభయమున
నిజముగఁ జావన్న మేటినెగులగునఁ బొగులున్.

ఈశ్వరసాన్నిధ్యమునకుఁ బోవ హర్షము నొందుపుణ్యాత్ములు వేఱు; ఈపాపుబొందిని వదలలేక యీశ్వరునికి దూరదూరములఁ దొలఁగుచుండు వీనివంటివారు వేఱు. ఈపాపాత్ముని కీశ్వరుని పేరెత్త నోరాడునా?

సుశ—(తనలో) ఓలజ్జా! భయమునకుఁ దోడు నీవుకూడ నన్నుఁ జేరి బాధించుచున్నావేమి? ఛీ! నన్ను విడిచి తొలఁగిపో. (ప్రకాశముగా) ఓమహారాజా! ఈదీనుని యెడఁ గరుణచూపుము. నీ వేయీశ్వరుని బ్రార్థింప నన్ను నియోగించితివో యాయీశ్వరునికిఁ బ్రీతికరముగా వర్తింప నిన్నుఁ బ్రార్థించెదను.

క. పరమాపకారి యంచును
గురు కోపమునఁ బగ తీర్పఁ గోరుటకంటెన్
బరమేశ్వరునికి రిపునెడఁ
గరుణను జూపుటయె ప్రీతికర మగుఁ జుమ్మీ.

క. నీ విమ్మెడ దయ చూపుము
దేవసమానుఁడవు గాఁగఁ దివిరెద వేనిన్
దేవగుణమె దయ ధరణిన్
గేవల రాక్షసగుణంబె నిర్దయత కదన్.

వివేకియైనవాఁడు తొలుదొల్తఁ గోపమును నిర్మూలము చేయవలెను.

ఉ. కోపముతోడఁ దుల్యమగు ఘోరతమోఘుము లేదు; కోపమే
పాపులఁ జేయు మానవుల; భ్రాతల మాతలఁ జంపఁ జేయు; స
ద్రూపహితోపదేశములఁ దోఁపఁగనీక, నశింపఁ జేసెడున్
జూపును విన్కినిన్ గనులు శ్రోత్రములుం గలవారి కేనియున్.

(అని కన్నీరు విడుచుచున్నాఁడు)

కంక—(తనలో) ఈదివ్యవాక్యము లీక్రియాశూన్యునినోటి నుండి వెడలినప్పుడే యింత శ్లాఘ్యములుగా నున్నప్పుడు క్రియావంతుల నోటినుండి వచ్చినవ్వి డెట్లుండునో! లోకములో నట్టి దుష్పథవర్తులును దెలిసియే యింద్రియములకు దాసులగుదురుగదా!

సుధే—ఓప్రాణనాథా! దీనులకన్నులనుండి వెడలు నీరు చూచి నేను సహింపలేను. మీరు నామీఁద దయగలదేని యీతని కన్నుల నుండి వెడలి పాఱుచున్నట్లుగా మీహృదయమునుండి కరుణామృత రసప్రవాహమును బాఱించి యీతనికుటుంబమును సంతోషవార్ధిం దేల్పుఁడు.

కంక—ఓసుశర్మా!నీవు చేసిన యుపకారమునకుఁ బశ్చాత్తాపపడి మీదాసుఁడనని రాజుగారిని శరణు చొరుము. శరణాగతరక్షణ దీక్షాదక్షుఁడు.

వల—ఈకఠినాత్ముని కన్నులనుండినీరుభయముచేతఁ గాలువ కట్టుచున్నది కానియనుతాపముచేతఁగాదు. వీఁడుదయనీయుఁడు కాఁడు.

సుశ—నాకన్నులనుండి నీరనుతాపముచేతనే వెడలుచున్నది.

సుధే—ఓమనోనాయకా! ఇతఁడన్నట్లీబాష్పధారలు పశ్చాత్తాపముచేతనే వెడలుచున్నపక్షమున గంగాప్రవాహమువలె హృదయాంతరాళమందలి పాపమును గడిగి వేసియే వెడలిన వనుటకు సందేహము లేదు. అందుచేత శుద్ధుఁడైనయితఁ డిప్పుడు దేవరవారి యనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడు.

విరా—ఓసుశర్మా! దేవిగారిదయ వలన నీవు బ్రతికిపోయినావు. ఇఁక నీవారివద్దకు నీవు పో. (అని బంధములు విడిపించుచున్నాఁడు.)

సశ్య-ఓమహారాజా! ఇక్కడమీదాసుఁడుమఱియొకఁడున్నాఁడు

విరా—నిన్నును క్షమించినాము. ఓసుశర్మా! నేను మొదటి నుండియు నిన్నుఁ జంపఁ దలఁచుకోలేదు. నీదైర్యాదులను శోధించి నీకును నాకును గలభేదమును జూపి మఱి నిన్ను విడువవలయునని

యించుకనే నీకపటనాటకమును నడిపినాను. పశ్చాత్తప్తుఁడవగుటచే నీ విప్పుడు నాకు శత్రుఁడవుగాక పరమమిత్రుఁడ వయినావు. మాతో వచ్చి నీవును నీతమ్ముఁడును మా యింట నాతిథేయసత్కారములొంది మఱిపొండు. ఇది నా హృదయపూర్వక మైనప్రార్థన.

సుశ — ఓమహారాజా! కత్తిచేతఁగాక నీయాదరముచేత నిజముగా నే నిప్పుడు చంపఁబడినవాఁడ నయినాను. చంపవలసిన శత్రువే తనయెడ దయ చూపుటకంటె మానవంతునకు మరణము వేఱే యుండును?

విరా — సుశర్మా! ఈయవమానదుఃఖము మనసునం దుంచుకోక మఱచిపొమ్ము. ఈపరాభవమరణముచేత నీశ్వరుఁడు నీకు నీతిమంతమయిన నూతనజన్మమును బ్రసాదించుగాక! ఓకంకుభట్టా! ఈరాత్రి సేనలను సుఖనిద్ర చేయ నియమింపుము. మనమును గొంత సేపు విశ్రమింతము.

కంక — దేవర యాజ్ఞాపించినట్లు చేసెదను. సేనలను దోడుకొని వచ్చుటకయి పురమున కరిగియున్న మనశతానీక శంఖాద్యనుజతనూజులకీవిజయవార్తను దెలుపధనగుప్తునిప్పుడంపవలెను.

విరా — ధనగుప్తా! నీ విప్పుడ పోయి సేనలతోఁ బనిలేదని మన శతానీకసూర్యదత్తాదులతోఁ జెప్పి వారిని వారింపుము.

ధన — మహాప్రసాదము. (అని పోవుచున్నాఁడు.)

విరా — ఓవలలా! దామగ్రంథీ! తంత్రీపాలా! నానిమిత్తము మీ రత్యంత ప్రయాసపడి యున్నారు, విశ్రమింపఁ బొండు.

వలలాదులు — కార్యసాఫల్య మయినందున మాశ్రమను మేము పరిగణింప దేవరవారిక విశ్రమింప విజయంచేయవచ్చును.

(అందఱు నిష్క్రమించుచున్నారు.)

బాక్స్ ప్రెస్, రాజమండ్రి—1950.